

Encycl. 0.

52.

24.

STAMPFEL-FÉLE

ANYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

24.

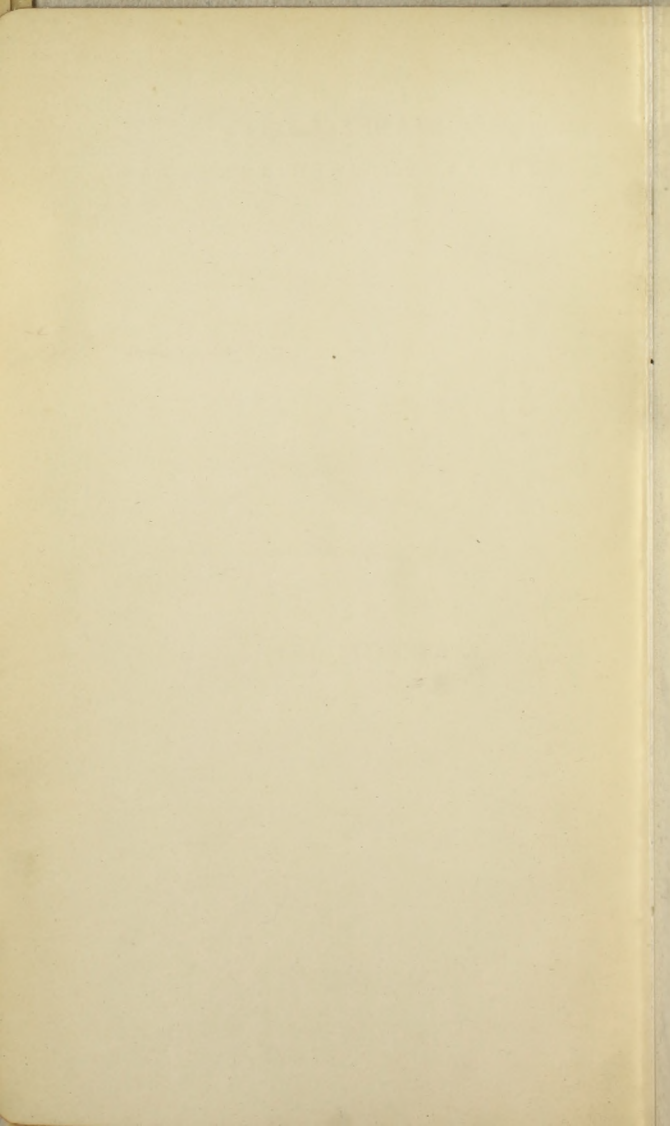
Marton Jenő

A RÓMAI NEMZETI
IRODALOMTÖRTÉNETE

Ára 30 Kr. 60 fill.

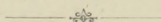
POZSONY - BUDAPEST
KIADJA
STAMPFEL K.

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 24. —

A RÓMAI NEMZETI
IRODALOM TÖRTÉNETE.

IRTA
MÁRTON JENŐ,
FŐGYMN. TANÁR.

POZSONY. 1899. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

I. Rész.

A legrégibb időktől az első pún háborúig.

(753—241 Kr. e.)

1. A római nép és nyelve. A néptörzs, mely a Kr. e. nyolczadik század közepén Róma városát alapította, faji és nyelvi tekintetben épúgy, mint az Apennin félsziget őslakosságának nagy része, az indoeurópai családhoz tartozott. Az italok tehát faj- és nyelvrokonai a görögöknek. Nyelvük több nyelvjárásra oszlott: a főbbek a latin, az umbriai és az oszk dialektus. A rómaiaknak politikai felsőbbsége okozta, hogy e nyelvjárások közül csak a latin teremtetett irodalmat. Róma városa ugyanis századokig tartó kemény harcokban kiterjesztette uralmát nemcsak a szomszédos Latiumra, hanem egész Itáliára, sőt a Földközi tenger körül fekvő országokra is. Örökébe lépett Nagy Sándor feloszló világbirodalmának; legyőzte hatalmas versenytársát Karthágót és világuralmat alapított, melynek középpontja Róma volt, melynek államnyelve a latin lett.

Egyrészt a folytonos nehéz küzdelmek, másrészt a római nép faji jellemvonásai voltak akadályai annak, hogy az állami élet fejlődésével együtt a költészet és művészet is virágzásnak induljon.

2. Római népjellem. Kemény harczedzette földmívelő népség volt a római a város fennállásának első századaiban. Mig a görög nép megáldva ragyogó képzelőtehetséggel, derült életkedvvel töltötte napjait és költészetben, művészetben érvényesítette tehetségét, addig a római józan életfelfogással, komoly méltósággal (gravitas) teljesítette kötelelességeit a családi és állami életben. Vitézség (virtus) és a legválságosabb helyzetekben makacs kitartás, átható

ész, erősen kifejlett érzék a jogos és törvényes iránt, a praktikusra irányuló józan életfelfogás (utilitas), e mellett mély vallásosság, melylyel szigorúan ügyelt arra, hogy az istenség jóakarátát minden ügyének megnyerje és megtartsa, szívós ragaszkodás az ősök megszentelt intézményeihez (mos maiorum), hűség és szavatartás (fides): ezek voltak a régi római embernek főbb jellemvonásai.

Tisztult igazságérzete, politikai belátása kiválóan képesítette a római népet az államalkotásra, az állami intézményeknek, jognak és igazságszolgáltatásnak fejlesztésére. A római ember első sorban polgárnak érezte magát, a kinek nincs szebb életcélja, mint az államnak szolgálni, az állam felvirágzásán közreműködni.

Azért bár a görög nép költészetben, művészetben messze túlhaladja a rómaid, viszont a római az állami intézményeknek, a jognak és törvénykezésnek terén alkotta meg azt a megrendíthetetlen alapot, melyen modern jogunk és igazságszolgáltatásunk felépül.

3. A nemzeti költészet kezdetei. A város fennállásának első öt évszázadában Rómának irodalma a szó szorosabb értelmében véve nem volt. A nemzeti költészet kezdeteivel ugyan a rómaiaknál is találkozunk. Az istentisztelet, mezei ünnepek, lakodalom, temetés, bőséges anyagot szolgáltatottak a népköltésnek. Imádságokra, frigykötésre, egyszerűval minden ünnepi szertartásra állandó imaversek szolgáltak, melyeknek rhythmusos megkötöttségük volt s melyeknek Carmen volt a nevük. Ily ősrégi vallásos énekek a saliusi papok éneke (a Mars papjainak fegyvertáncz közben énekelt dala) és a mezei papok éneke a carmen fratrum Arvalium.

Ezen énekeknek versformája az u. n. versus Saturnius. E névvel a versnek ősrégi, mintegy Saturnus korabeli voltát akarták jelölni. Két félversből áll, mindegyik három-három emelkedéssel; első fele jambusi, másik fele trochaeusi menetű. Lehet azonban, hogy eredetileg hangsúlyos vers volt. Mintája:

Malúm dabúnt Metélli | Naévió poétae.

Fontos alkotórésze volt a versnek az alliteratio is, melyet a későbbi költők a görögöktől átvett metrumokban is megtartottak.

A római ember szerette a látványosságokat és erősen ki volt benne fejlődve a gúnyolódás iránti hajlam. A római komédia csirája a vig falusi ünnepekben található, a hol a jó kedv gúnyolódó párbeszédben nyilvánult.

Az etruszkoknál divatban volt a mimikus táncz-czal egybekapcsolt jelenetek előadása, a mimus, melyet etruszk színészek, a ludio-k, hoztak Rómába.

Az oszkusok lakta campaniai városkából Atella-ból kerültek Rómába az atellai játékok (fabulae Atellanae). Tréfás jelenetek ezek, melyeknek állandó alakjai voltak, mint pl. Maccus a bohóc, Pappus az együgyű öreg, kit mindig megcsalnak, Bucco a nagyszájú.

E csirákból fejlődhetett volna a nemzeti római vigjáték, ha fejlődését meg nem akasztotta volna a görög irodalommal való megismerkedés.

4. Prózaí feljegyzések. A dal nem szorul feljegyzésre, hanem szájról-szájra száll, a próza azonban feltételezi az írásjegyek ismeretét.

A latin írásjegyek a görögökéiből származnak. Azon alphabetumot vették át a rómaiak, melyet a Cumae-ben, Campaniában megtelepedett görögök használtak. De az írás mesterségének ismerete e korban még nem volt általános, a prózaí feljegyzések tehát a legszükségesebbekre szorítkoztak.

A legfontosabb prózaí feljegyzések e korban: a törvények írásba foglalása, a pontifexeknek az ünnepeket és vallásos szertartásokat szabályozó iratai és azok a kezdetleges krónikák az annales maximi vagy annales pontificum, melyeket ugyancsak a pontifex-ek szerkesztettek.

A tizenkét tábla törvényei (leges XII. tabularum). A 12 ércztáblát, melyre a rómaiak addig fel nem jegyzett szokásjogukat és őseiktől hagyomány útján átvett törvényeiket vésték, a Kr. e. 451. és 450-ik évben állították fel. E törvénytáblák hosszú századokon át zsinórmértékül szolgáltak az igazságszolgáltatásnak és nagy hatással voltak a római ifjúság jellemének alakulására, mert alapját és tárgyát képezték a gyermekek iskoláztatásának. Fontos irodalmi jelentőségük is. E törvénykönyvben lép fel először a római irodalmi próza és e törvénykönyv egyúttal kiinduló pontja a gazdag jogi és philologiai irodalomnak, mely ezen törvényeknek

jogi és nyelvi szempontból való magyarázatával foglalkozott. Számos törvénycikkét ismerjük későbbi írók idézeteiből.

A pontifexek gondja volt az ünnepi naptár (fasti) rendbentartása. Ők jegyezték fel az év főbb eseményeit, tekintettel főképen a csodadolgokra (prodigium). E kezdetleges feljegyzések még nem érdemlik meg a történetírás nevét, legfeljebb anyagot szolgáltathattak későbbi íróknak. A legrégibb feljegyzések a gallok betörésekor (390 Kr. e.) kiüthött tűzvészben pusztultak el.

E korban lép fel az első római író: Appius Claudius Caecus (320 körül Kr. e.) Hatalmas szónoklatát, melylyel a már-már ingadozó senátust arra bírta, hogy Pyrrhus epirusi királynak Rómára nézve káros békeajánlatait visszautasítsa, később írásba foglalta és kiadta.

5. Görög befolyás. A kezdetleges nemzeti irodalmat fejlődésében megakasztotta a lényegesen megváltoztatta a görög szellem befolyása.

A görögökkel való érintkezés a királyok korában kezdődött. A Tarquiniusok családja görög származású volt, a hagyomány szerint a Tarquiniusok korában kerültek Rómába a görög nyelven írott sibyllai jóslatok is. A római törvénykönyv alkotói tanulmányozták Solon törvényeit. Alsó-Itáliában és Siciliában virágzó görög városok voltak, melyek élénk szellemi és kereskedelmi összeköttetésben állottak egyrészt a görög anyafölddel, másrészt Rómával is. Közvetlenebb lett ezen érintkezés az első pún háború idejében, melynek színhelye nagybárra Sicilia volt a Tarentummal viselt harcz alatt. A hadifoglyok közt sok művelt görög ember került Rómába: ezek közvetítették a rómaiaknak a görög irodalom és művészettel való megismerkedést.

A görög irodalom ezen időben már túl volt virágzása korán, a görög szellem már befejezte volt örökbecsű eredeti alkotásait a költészet és művészet minden ágában. Nagy Sándor a görög államok politikai függetlenségének ugyan véget vetett, de alapított egy három földrészre szóló világbirodalmat, mely birodalom műveltségének a görög nyelv képezte közös kapcsát. Így a görög nyelv világnyelvvé lett és a népek különféleségében egy egyöntetű mi-

veltséget teremtett, az u. n. hellenistikus műveltséget. Nagy Sándor halála után a roppant birodalom csakhamar részekre bomlott, de a római nép volt hivatva arra, hogy örökébe lépve befogadja e hellenistikus műveltséget, hogy megtartsa azt a modern kultúra számára s hogy a görög szellemtől áthatva maga is mintaszerű és örökbecsű műveket alkosson.

6. A római irodalom korszakai. Míg a görögök önmaguk teremtették meg a műfajokat természetes egymásutánban, a rómaiaknál a természetes fejlődést megakasztotta a görög irodalommal való megismerkedés. Azt vették át, a mi izlésüknek legjobban megfelelt és egyszerre kezdték művelni a komédiát, tragédiát és epost. E szerint a római irodalmat nem lehet, úgy mint a görögöt, a műfajok fejlődése szerint korszakokra osztani, hanem a korszakokat a politikai eseményekkel párhuzamosan kell megállapítani. A római irodalom három korszakra oszlik:

I. Az archaistikus korszakra az első pún háborútól Sulla haláláig (240—78 Kr. e.)

II. A virágzás korára vagy aranykorszakra, Sullától Augusztus császár haláláig (78 Kr. e. — 14. Kr. u.)

III. A hanyatlás korára vagy ezüstkorszakra a Kr. u. 2-ik század közepéig.

II. Rész.

Az első pún háborútól Sulla haláláig.

(240—78 Kr. e.)

Általános jellemzés. E korszak reprodukciókkal veszi kezdetét. A költők tartalmában, formában egyaránt a görög mintákat utánozzák. De csakhamar nemzeti tárgyak felé is fordulnak, sőt Naevius a nemzeti versformát, a saturniust, is vissza akarja helyezni régi jogaiba. A dráma e korban éri el fejlődése tetőpontját, míg az érzelmi költészet alig akad mívelőre. E korban fejlődik a satira, az egyedüli műfaj, melyben a rómaiak eredetit teremtettek. A római előkelő körök meleg érdeklődéssel és pártfogással kísérik a költők működését. Aemilius Paulus, Perseus legyőzője, annak gazdag könyvtárát hozza Rómába, az idősb Scipio Enniusnak, az ifjabbik Terentiusnak pártfogója.

A prózában a politikai szónoklat és jogtudomány jut magas fejlődési fokra. A történetírás görög mintákon indul meg és eleinte a görög nyelvet is használja. A nemzeti iránynak politikában és irodalomban előharczosa az öreg Cato (censor 183-ban Kr. e.)-a ki hiába igyekszik a görög befolyás kapcsán terjedő fényűzésnek és erkölcstelenségnek gátat vetni.

A) Költészet.

1. Livius Andronicus.

A római irodalom első költője egy görög rab-szolga, ki Tarentum elestekor (272 Kr. e.) mint hadifogoly került Rómába egy Livius Salinator nevű senator házába.

Felserdülve ura gyermekeit oktatta. Később az szabaddá tette s a szabados felveite római szokás

szerint ura nemzetségének nevét s így lett a volt rabszolgából Livius Andronicus. Ezután is iskolamesterséggel foglalkozott, de híjján lévén minden szövegnek, mely alapját képezhette volna tanításának, szerencsés ösztöntől vezéreltetve latinra fordította az Odysseát és pedig az ősi saturniusi versmértékben. A fordítás durva és kezdetleges volt, hisz a latin nyelv még csiszolatlan volt és alkalmatlan költői használatra, Livius maga sem volt tősgyökeres római. De minden fogyatkozása mellett a latin Odyssea sokáig szerepelt mint a római gyermekek első verseskönyve.

Korszakot alkotó esemény volt a római irodalomra, mikor Livius 240-ben Kr. e. színre hozott egy görögből fordított drámát. A dráma csirái meg voltak a rómaiak népies költészetében, nem csoda tehát, hogy a látványosságokat kedvelő római nép szívesen fogadta az első latin színjátékot. Livius ezután még sok tragédiát és komédiát fordított és azon fáradozott, hogy a latin nyelvet a művészi görög metrumokra alkalmassá és hajlékonyná tegye. A lantos költészetben is megpróbálkozott, irt egy karéneket, melyet 27 leány adott elő egy engesztelő ünnep alkalmával. A költő 204 körül halt meg.

2. *Gnaeus Naevius.*

Szabad származású campaniai ember volt, ki részt vett az első pún háborúban és kit a költészetre nem a megélhetés gondja, hanem a költői ihlet vezetett. Eleinte ő is görög drámák átdolgozásával foglalkozott. De csakhamar felébredt benne a nemzeti büszkeség, visszahatáskép a rendkívül gyorsan terjedő görög befolyás ellen. Elfordult a görög tárgyaktól és tragédiára nemzeti tárgyakat keresett. A latin hősmondában és a római nép fényes történetében talált is alakokat, kiket méltóknak ítélt a megünneplésre. Így lett ő megalkotója a nemzeti tárgyú római drámának, melyet ellentétben a görög tárgyúval fabula praetextata-nak neveztek, mert a szereplő személyek az előkelő rómaiak viseletében a biborszegélyű tógában jelentek meg.

Így feldolgozta a Romulus-mondát, a melyben művésziesen alkalmazta a görög dráma egy igen

használatos fogását a „felismerést“ (anagnorisis). Történelmi színműveiben a közelmúlt eseményeihez is fordult. Híres volt „Clastidium“ című drámája, melyben Claudius Marcellusnak győzelmét dicsőítette a gall Viridomarus felett, kit párbanban leterített.

A komédiában az önérzetes szókimondó Naevius Aristophanes módjára politikai célzásokat is tett és nem kimélte gúnyjával a leghatalmasabbakat sem. De Rómában, a hol oly nagy volt a tekintély tisztelete, ily célzásokat el nem tűrtek. A Metellusok befolyásos családja a vakmerő költőt törvénybe fogta és száműzésre íteltette.

Aggkorában Naevius egy történelmi epos megírásához fogott. Tárgyául a púnok ellen való diadalmas hadjáratot vette, melyet maga is végig küzdött. Nemzeti tárgyat dolgozott tehát fel „Bellum Punicum“-ában és pedig nemzeti versformában az ősi saturniusban. Róma alapításának mondáján kezdte, de csakhamar áttért ama élet-halál harcra Karthágó és Róma között, melynek világtörténelmi fontosságát érezte. Lángoló hazaszeretettől és igazi római szellemtől áthatott művét még Augustus korában is nagyrabecsülték, és Vergilius az Aeneis megalkotásakor buzgón tanulmányozta.

3. *Quintus Ennius és Marcus Pacuvius.*

Quintus Ennius 239-ben Kr. e. született Calabriának Rudiae nevű kis városában. Részt vett a II. pún háborúban és ekkor ismerkedett meg az idősb Scipióval, ki őt magával vitte és továbbra is pártfogolta. Marcus Fulvius Nobilior 189-ben magával vitte a költőt az aetolusok elleni hadjáratra, hogy majdan hadi tetteit megénekelje. Később római polgárjogot is nyert és Rómában élt körülbelül a 168-ik évben bekövetkezett haláláig.

Költői tevékenységét a költő, ki behatóan ismerte a görög költészetet és bölcsészetet, tragédiák átültetésével kezdte. Tárgyait előszeretettel a trójai mondakörből vette, kedvencz költője Euripides volt. Elveszett tragédiái czimeit még ismerjük; nevezetesebbek: Iphigenia, Hector kiváltása, Andromacha, Hecuba, Medea. Nemzeti tárgyú drámája: A sabin nők elrablása.

Legfontosabb műve nagy eposa az „Annales“ (Évkönyvek). Nemzetének ez eposban azt akarta nyújtani, a mit a görög nemzetnek Homeros Iliasával adott.

Egy látománynyal kezdi: Homeros megjelent neki álmában, elmagyarázta neki a mindenség titkait és elmondta neki, hogy az ő lelke szállott Ennius testébe. Mint a czime is mutatja eposa Róma történetét énekli meg időrendben. A város alapításán kezd és elmondja a város történetét saját koráig. Történeti hősköltemény tehát, mely egységes szerkezet dögában nem hasonlítható a homerosi eposokhoz.

De nagy érdeme Enniusnak, hogy a latin nyelvet alkalmassá tette a homerosi művészi elbeszélés kifejezésére. Ő alkotta meg a latin hexametert, ő szorította a latin szókat a görög metrika szigorú törvényeinek uralma alá. A későbbi epikusok, különösen Vergilius a vers technikájában és az epikus előadás művészetében sokat köszön Enniusnak, a kinek egyes jellemző kifejezéseit szószerint is átvette. Sajnos, a nagy XVIII. könyvre terjedő költeményből csak csekély töredékek maradtak reánk.

A Pythagoras bölcsészeti tanait ismertette egy tankölteményében az „Epicharmus“-ban. Akölteményben a siciliai vigjátékiró Epicharmos vitte a szót. Egy másik bölcsészeti iratában a siciliai bölcsészt Euhemerost szerepeltette, a ki „szent feljegyzéseiben“ azt tanította, hogy az istenek kiváló emberek voltak, az emberiség jóltevői, kiket az emberek haláluk után isteni tiszteletben részesítettek.

Marcus Pacuvius, Ennius unokaöccse 220 körül született Brundisiumban. Foglalkozásra nézve festő volt, de a mellett a drámai költészetet is művelte Cicero ítélete szerint, a kinek korában még sűrűn adták darabjait, ő a legnagyobb római tragédia író. A kevésbbé ismert mondákat szereti felkutatni és feldolgozni, azért Horatius őt tudós költőnek nevezi. Mint festő a természeti képek leírásában volt kiváló.

Történeti színművei közül nevezetes volt a Paullus című, melyet valószínűleg Aemilius Paulusnak Perseus király fölött aratott győzelme alkalmából (168 Kr. e.) írt. Vén korában halt meg Tarentumban.

4. A vígjáték.

Plautus, Caecilius, Terentius.

A színi előadások. A színi előadások, úgy mint a görögöknél, a vallásos ünnepek kiegészítő részei voltak. Alkalmi ünnepek, mint például diadalmas vezérek visszatérte, templomok felszentelése, ünnepélyes halotti torok is okot adtak látványos előadások rendezésére. Állandó színház a köztársaság utolsó idejéig nem volt. Esetről-esetre tákolták össze a kezdetleges színpadot. A nézők állva hallgatták végig a kora reggel kezdődő előadásokat, a melyekhez szabad bejárata volt mindenkinek. A színpadi díszletek is a lehető legegyszerűbbek voltak. Az első időben a költő maga volt darabjának betanítója és főszereplője. Később eladta darabját a látványosságot rendező tisztviselőnek és ez gondoskodott színrehozataláról. A női szerepeket is férfiak adták.

Titus Maccius Plautus. A költők, kikről eddig szó volt, egyaránt műveltek több műfajt, Plautus csak vígjátékokat írt, tehát ő az első specialista a római költők közt. Az előbbi költők műveit csak gyér töredékekből ismerjük, Plautusnak húsz teljes darabja maradt reánk.

Plautus Umbriának Sarsina nevű városkájában született a Kr. előtti 254-ik év körül. Már gyermekkorában került Rómába. Később a színház körül foglalatoskodott mint szolga. Szerzett egy kis vagyonkát, melylyel kereskedelmi vállalatokba kezdett. De itt elvesztette mindenét, úgy hogy nagy nyomorba jutott. Ekkor egy molnárhoz szegődött és kemény rabszolgamunkával, kézi malom forgatásával kereste kenyerét. E közben írta első három vígjátékát. E darabok tetszettek s ez időtől főképp ő az, ki Róma színpadát vígjátékokkal ellátja. Meghalt 184-ben Kr. e. A Plautus-féle darabok nagy sikere a későbbi színigazgatókat arra bírta, hogy ismeretlenebb szerzők műveit is Plautus neve alatt adatták elő, úgy hogy idővel igen nagy lett az állítólagos Plautus-darabok száma. Cicero korának legnagyobb tudósa M. Terentius Varro vállalkozott a feladatra, hogy e vígjátékokat megrostálja és tudományos kritikával kimutassa, melyek származnak kétségtelenül Plautustól. A sok közül 21-et jelelt meg Varro, mint kétség

kivül Plautusét. E darabok maradtak ránk, egy kivételével, mely a középkorban veszett el.

A római komédiairók, s így Plautus is, nem az Aristophanes alkotta politikai vigjátékot ültették át, hanem az u. n. új attikai vigjátékot, mely Nagy Sándor halála után élte fénykorát. Az ó-attikai vigjátéknak Rómában nem volt talaja. A római államférfiú sokkal féltékenyebb volt tekintélyére, sem hogy büntetlenül eltűrte volna, hogy személyét a szinpadon gúny vagy tréfa tárgyává tegyék. Naevius eléggé megjárta, mikor a Metellusokat merte sértegetni. Az új attikai vigjáték, melynek főképviselői Menander, Diphilos, Philemon, a polgári család körében játszik, főtényezője és mozgató ereje a szerelem. Nem a kor és a vezető egyéniségek hibáit és ferdeségeit teszi gúny tárgyává, hanem érdekes cselekménnyel, ügyesen szőtt bonyodalmakkal, érdekfeszítő helyzetekkel mulattatja közönségét. A cselekménynek nagyobbára valami cselszövés a tárgya. Vagy pénzt kell kicsalni a fiúnak az apától, hogy a leánykalmár kezéből kiválthassa kedvesét, vagy a leánykalmárt kell rászedni és valahogy karmai közül kiszabadítani a leányt. A csel mindig sikerül. Gyakran a felismerés motívumát is alkalmazza a költő: kitűnik, hogy a kalmár kezeiből megszabadult leány szabad szülők gyermeke, hogy rablás vagy szöktetés útján jutott a kalmár kezeibe s hogy méltó arra, hogy szabad polgár feleségévé legyen. Ritka az oly vigjáték, melyben női szerep nincs, melyben tehát más motívum a cselekmény rugója.

Ily görög vigjátékokat dolgozott át Plautus. Minthogy bennük a szereplő személyek s a cselekmény helye görög, az ily vigjátékot fabula palliata-nak nevezték (a pallium-ról, a görög ember ruhájáról.) De az átdolgozásban Plautus nem ragaszkodik szigorúan eredetijéhez. Összekeveri a görög és római vonásokat, görög palást alatt római embereket léptet fel, római infézményekre és viszonyokra czéloz. Majd a forumra, majd a praetor elé viszi személyeit, a triumvirek elé a perlekedőket.

A szerkezetben sem tartja meg a görög minta finomságát. Hallgatóságát, mely miveltségben messze mögötte volt a finom hellenségnek, csak mulattatni akarja. Mozgalmas jelenetek sorozatát adja, a nélkül hogy a mű szerkezetére nagyobb gondot fordítana.

Sőt néha belesző egy-egy jelenetet más darabból is, csak hogy élénkebbé tegye cselekményét. A művészi szerkezeti egység rovására történő ezen eljárást contaminatio-nak (egybeforrasztás) nevezik.

A szereplő személyek nagyobbára típusok. Majd minden darabban szerepel az élősd. Szabad ember, de elszegényedett. Minden lakomára hivatlan is megjelenik és eltűr minden csúfságot, csak étvágyát csillapíthassa. Hála fejében aztán segédkezik a csel kivitelében. Ily tipikus alak a furfangos rabszolga, a ki kifogyhatatlan az új meg új cselfogások kieszelésében. Fáradozása jutalmául a szabadságot reméli. Ilyen a szájhős katona, a leánykalmár, a kit mindig megcsalnak s a kin mindig elverik a port. De ért Plautus az egyéni jellemfestéshez is. Hány aggastyánt szerepeltet, és mégis mily sajátos vonásokkal tudja jellemezni a fukar Eucliót, a derék becsületes Calliclest, a könnyelmű öreget, ki saját fia vetélytársa!

Nyelve a tösgyökeres latin nyelv, a hogy azt a nép beszélte, tele népies hasonlatokkal, tréfás szó-játékokkal. Az utca nyelve a Plautusé, sokszor pórias, de mindig üde és erőteljes.

Rhythmusai nagy változatosságot mutatnak. A kevésbbé mozgalmas párbeszédnek versmértéke a hatos jambus (a senarius); e részeknek neve diverbium. De mihelyt emelkedettebb a hangulat és mozgalmasabb a jelenet, a rhythmus is változik. Hetes és nyolczas trochaeusi sorok, négyes anapaestusi és vegyes sorok váltakoznak egymással. E gyorsabban lüktető recitativoknak, melyeket fuvola-kísérettel adtak elő, canticum a nevük. A canticumok majd magánjelenetek, pld. a szerelmes ifjú epekedése, a rabszolga dicsekvése sikerült csele fölött, de lehetnek heves szóváltások, vidám mulatozások és tanácskozások is.

A vigjáték alkotórésze a prologus is, melyben a költő a közönséget tájékoztatja a vigjáték tartalma és eredetije felől. A reánk maradt prologusok azonban nem mind Plautustól valók.

Plautus 20 vigjátéka közül a nevezetesebbek a következők:

1. Captivi. A hadifoglyok. Lessing ítélete szerint a legjobb vigjáték, mely valaha színre került. Női szerep nincs benne, a mozgató motívum a barátság.

2. *Trinummus*. A hármás pénz. Eredetije Philemon *Thesaurus*-a. Nevét onnan vette, hogy egy rabszolgát egy hármás pénzért bérelnek fel egy jámbor csel kivitelére. Lessing utánozta „*Der Schatz*” című vigjátékában.

3. *Menaechmi*. A tévedések komédiája. Shakespeare utánozta.

4. *Miles gloriosus*. A henczegő katona.

5. *Aulularia*. A pénzes bögre. A fukar Euclio, ki házában egy pénzes bögrét talált, mintája a Molière „Fösvény”-ének.

6. *Rudens*. A hajókötel. Két leány hajótörés következtében szerencsésen megmenekül a leány kalmár kezéből. E vigjátékban egy kar is szerepel, a halászháló kara.

7. *Amphitruo*. Jupiter szerelme Alcmenához, Amphitruo nejéhez. Hercules anyjához a tárgya. Nevezetes, mert mythologiai tárgyat dolgoz fel benne a költő.

Caecilius Statius. Plautusnál vagy 20—30 évvel volt fiatalabb. Enniusnak volt jó barátja és lakótársa. Vigjátékainak csak csekély töredékeit ismerjük. Ugyanazon forrásból merített mint Plautus, a régiek dicsérték ügyességét a mese szövésében. A contaminatiótól tartózkodott.

Publius Terentius Afer. Plautus a durvább kemikumban tűnt ki, Róma második kiváló vigjátékírója. kinek teljes darabjai reánk maradtak, a finomabb komikum mestere.

Terentius, egy afrikai származású rabszolga, egy Terentius Lucanus nevű senatorral került Rómába a Kr. e. 190-ik év táján. Ura a tehetséges ifjút gondosan neveltette és mire felserdült szabaddá tette. Talán mert afrikai volt, jutott be az ifjabb Scipio Africanus házába, mely találkozó helye volt Róma legelőkelőbb és legmagasabb műveltségű köreinek. E főrangú családban sajátította el az előkelő körök görög mintákon finomult latin nyelvét is. Hat vigjáték irt; négynek eredetije a finom attikai költőtől, Menandertől, való. Szorosabban, mint azt Plautus tette, csatlakozik görög mintájához, melynek megtartja görög címét is és melybe soha sem vegyít római vonatkozású dolgokat. A cselekmény Terentiusnál nem oly mozgalmas mint Plautusnál, de nála a bonyodalom nem a helyzetben, hanem a

jellemekben rejlik. Nyelve választékos, ment minden póriasságtól, de nem oly erőteljes, mint a Plautusé. A canticumok is vigjátékai nyugodtabb meneténél háttérbe szorúlnak, rhythmusai kevés változatosságot mutatnak.

159-ben Görögországba utazott, hogy a görög irodalmat behatóbban tanulmányozza, de útközben megbetegedett és meghalt.

Vigjátékai: 1. *Andria*. Az androsi leány. 2. *Eunuchus*. A herélt. Összeforrasztva Menander két darabjából. 3. *Heautontimorumenos*. Az önkínzó. 4. *Phormio*. Címe a darabban szereplő elősdi neve. 5. *Hecyra*. Az anyós. 6. *Adelphi*. A testvérek.

Terentius halála után **Titinius** tett kísérletet a római tárgyú vigjátéknak a fabula togatának terén (neve a rómaiak viseletéről a tógáról). De a közönség ekkor már annyira hozzászokott a görög vigjáték légköréhez, a görög műveltség már annyira áthatotta a római szellemet, hogy e kísérlet nem bírta diadalra juttatni a komédiában a nemzeti irányt.

5. *Lucius Accius*.

A tragédia virágzása L. Accius nevéhez fűződik. 170 körül született Pisaurumban. Cicero mint fiatal ember még ismerte az agg költőt. Accius különösen Sophokleshez vonzódott, nagy számú tragédiái közül — körülbelül 50-nek címét ismerjük — a legtöbb Sophokles műveinek átdolgozása. Két nemzeti tárgyú drámát is írt; az egyikben a királyok elűzőjét „*Brutus*“-t, a másikban Decius Mus önfeláldozó halálát dicsőítette. E mellett Accius nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányokkal is foglalkozott. Írt egy tankölteményt: „*Didascalicon libri*“, melyben a dráma elméletét és történetét adta.

6. *A satira. Lucilius*.

A satura, vagy mint később nevezték a satira, az egyedüli költői műfaj, melyben a római szellem eredetét alkotott. Nevét a satura lanx-tól egy különféle gyümölcsökkel megrakott táltól vette. Ehhez képest tartalma a legváltozatosabb; népies mulatóságoknál előadott bohókás jelenetek, gúnyos évődé-

sek, egyszóval költői egyveleg. Ily költői egyvelegeket írtak már Pacuvius és Ennius is, kik a tartalom változatos volta mellett különféle versmértékeket is alkalmaztak. A satirát a közállapotok kritikai megfigyelőjévé, kiméletlen nyíltságú bírálójává, tehát azzá, a mi a görög irodalomban az Aristophanes-féle vigjáték volt, Lucilius tette. Ugyancsak ő tette uralkodóvá a satirában a hexametert is. Gaius Lucilius Suessa-Auruncában, Campaniában született 180-ban Kr. e. lovagrendű családból. Scipio alatt szolgált a Numantia elleni hadjáratban. Élete java részét Rómában töltötte, benső barátságban Scipióval és körével. 103-ban halt meg.

Verseinek — 30 könyv satirát írt — csak romjai maradtak reánk, de szellemét ismerjük Horatius satiráiból, ki őt mesterének vallja. Főképen a közállapotok azok, melyeket Lucilius satiráiban bírálat alá vett. A régi római szellem lazulásának aggasztó jelenségei ép e korba esnek. A költő élesen kikel a folyton terjedő fényűzés ellen, a nagy urak keleties életmódja ellen. A politikai és társadalmi kérdések mellett a nyelv és irodalom állapota is foglalkoztatják.

Czélja mindig nemes: nem csak gúnyolni akar, de egyszersmind a javulás útjára is vezetni. Népszerűen akart írni, nem csak a legtudósabbak számára, de nem is a míveletleneknek. Politikai röpiratainak nagy hatása volt nem csak saját korában, hanem később is. Horatiust és Persiust az ő művei lelkesítették a satira írásra.

B) Próza.

1. Történetírás

Róma növekvő hatalma, a fényes haditettek, melyeket a Karthágóval vívott élet-halálharczban véghezvitt, bő anyagot szolgáltatott a történetírásnak.

De a latin prózai stílus még kevésbé volt kifejldve, az íróknak tehát könnyebbségére volt a görög nyelv használata, mely kész mintákkal és teljesen kifejlett történeti stílussal szolgált. Az írók még mindig annalisták: krónikaszerűen adják elő az

egyes évek nevezetes eseményeit. Szeretik a város alapításának mondáit elbeszélni, de saját koruk történetét is előadásuk körébe vonják.

A legnevezetesebb görög nyelven író annalista Quintus Fabius Pictor. (220 körül Kr. e.) Évkönyveiben a város történetét adta alapításától a saját koráig, a II. pún háború idejéig. Polybius és Livius sűrűn használták történeti művét kútfő gyanánt.

A nemzeti irány úttörője a történetírásban a híres Marcus Porcius Cato. A régi conservatív római jellemnek e mintaképe tekintélyének és tehetségének egész súlyával küzdött a görög műveltséggel kapcsolatban folyton terjedő fényűzés és erkölcstelenség ellen. Híressé lett mint censor (183-ban Kr. e.), mikor kérlelhetetlen szigort alkalmazott az erkölcstelenekkel szemben.

Az irodalom terén is felvette a küzdelmet a veszélyeztetett nemzeti szellem érdekében. Ő írta az első történeti művet latin nyelven: *Originum libri VII.*, melylyel megalkotta a római prózastilust. Mint címe is mutatja, főgondot fordított Róma és az itáliai törzsek és községek eredetének felderítésére. Az eseményeket már nem évről-évre írt meg, hanem az együvé tartozókat csoportosította, az egyes háborúkat fejezetenként tárgyalta. E korszakot alkotó mű csekély töredékeken kívül elveszett.

Követői közül említésre méltó Caelius Antipater, a ki az első történeti monographiát írta a II. pún háborúról.

2. Szónoklat.

A szónoklat fejlődésére Róma államéletében megvolt minden feltétel. A nyilvános szónoklásra bőséges alkalom nyílt a tanács- és népgyűléseken, a nyilvánosan tartott törvényszéki tárgyalásokon; nem csoda tehát, hogy Róma politikai fellendülésének e kora sok kiváló szónokot is hozott létre. A közpályán való szerepléshez okvetlen szükséges volt a szónoki gyakorlottság is, úgy hogy ép a legelőkelőbb körökből kerültek ki a legkiválóbb szónokok. Appius Claudius volt az első, ki egy nagyhatású beszédjét ki is adta.

Utána szokássá vált a kiválóbb beszédek közzététele s így lett a szónoklat irodalmi műfajjá.

E kor jeles szónokai: Aemilius Paullus, a jeles hadvezér és fia az ifjabb Scipio a ki adoptio útján került a Scipiók családjába, továbbá ennek testi-lelki barátja Gaius Laelius. Kitűnő szónokok voltak a Gracchus testvérek is, különösen az ifjabbik, Gaius. Az öreg Cato szinte kiadta beszédei gyűjteményét; Cicero még több mint 150 beszédjét ismerte.

A későbbi időszak nevezetes szónokai Marcus Antonius (143—87) és Lucius Licinius Crassus, Cicero mestere a gyakorlati ékesszólásban.

3. Szaktudományok.

Jogtudomány. A törvénykezés alapját e korban is a XII. tábla törvényei képezték, de szükséges volt e törvények jogi magyarázása, a törvényszéki eljárás szabályozása. E feladatot oldotta meg Sextus Aelius Paetus (200 körül) „Tripertita“ (t. i. commentaria) cz. művében. A cím után ítélve három részből állott, első része valószínűleg a törvények szövegét, a második a jogi magyarázatokat, a harmadik a perrendtartást tartalmazta. A teljes polgári jogról Q. Mucius Scaevola a pontifex, Cicero mestere írt egy munkát 18 könyvben (100 körül).

Nyelvtudomány. A nyelvnek irodalmi kezelése helyesírási és egyéb nyelvészeti kérdéseket vetett fel. Heves vita fejlődött, valjon a nyelvben a törvényszerűség (analogia) vagy a szabálytalanság (anomalía) az uralkodó elv. Ily kérdésekkel és régi nyelvmélekek magyarázásával foglalkozott az első római philologus Lucius Aelius Stilo (100 körül). A tragédiáiró Accius is írt nyelvészeti és irodalomtörténeti munkákat.

Földművelés. A földművelésről, a régi római lakosság főfoglalkozásáról Cato írt egy könyvet „De re rustica“ czímen. Ez egyedüli műve, mely reánk maradt; egyúttal a római irodalmi próza legrégibb emléke. Nemcsak a mezői gazdaságra oktató utasításokat, hanem a háztartásra, vallásos szertartásokra és gyógykezelésre vonatkozó szabályokat is tartalmaz.

III. Rész.

Sulla halálától Augustus haláláig.

(78 Kr. e. — 14 Kr. u.)

A köztársasági kormányforma halálos küzdelmeinek és az egyeduralkodó megalapításának e százada Róma irodalmának aranykora. Első felében (78 - 30-ig) a prózairodalom éri el legmagasabb fejlődését Ciceróban (**1. Cicero kora**). Másik fele (30 Kr. e. — 14 Kr. u.) Augustus császár uralma alatt és pártfogása mellett a költészet virágkora. (**2. Augustus kora**).

1. Cicero kora.

Általános jellemzés. Az epikus költészet terén a bölcsészeti tanköltemény az, mely Lucretiusban kiváló művelőt talál. A műveltek, kiket az állami vallás üres formasága ki nem elégített, a görög bölcsészettel való beható foglalkozásban kerestek vezérlő elveket az élet számára. Különösen a stoikus iskolának a praktikus életre irányuló, a római természetnek rokonszenves szigorú erkölcstana volt az, melynek sok buzgó híve akadt. Lucretius Epikuros világfelfogásának volt lelkes apostola. A lantos költészetben — mely az előbbi korszakban majdnem teljesen parlagon hevert — Catullus talál szívreható hangokat.

A drámai költészetben a görög tárgyú vigjátékot kiszorítja a bohózat; a tragédiában a régi mestereknek Pacuviusnak és Acciusnak műveit adják elő. A prózában a történetírás indul magasabb fejlődésnek. A politikai élet küzdelmei közt a szónoklat éri el legmagasabb fejlődését Ciceróban, az antik műveltség legkiválóbb képviselőjében. A szónoklat elméletével és a bölcsészet népszerűsítésével ugyan csak Cicero foglalkozott. Könyvek kiadásában és terjesztésében Cicero barátja Atticus buzgólkodott.

A) Költészet.

1. A bohózat és a mimus.

A finomabb görög vigjátékot az oszкус város-kából Atellából származó bohózat szorítja ki. Tárgyai azonosak a vigjáték tárgyaival, színhelye Atella (a latin Abdera, bolondok városa), tréfái durvák, vaskosak, jelenetei illetlenek. Szereti különösen a mythologiai tárgyakat parodizálni.

A mimus tréfás — sokszor rögtönzött — életkép ének- és fuvolakísérettel és tánczczal, melynél az arcjáték és taglejtés ügyessége volt a fődolog. Ily mimusokat írt Decimus Laberius (105—43) egy római lovag, kit Caesar egyszer arra kényszerített, hogy Publilius Syrus-sal, a mimus egy másik képviselőjével, rögtönzött versenyre keljen. Hogy mily nehezére esett a büszke római loagnak Caesar parancsát teljesíteni, mutatja a reánk maradt szép prologus, melyet ez alkalommal mondott.

2. Lucretius.

A régi görög bölcselkedők természet-bölcseleti tanításaikat didaktikus eposokba foglalták. Ily bölcsészeti tankölteményt írt Titus Lucretius Carus „A mindenségről“ (De rerum natura libri sex). Epikuros görög bölcsész tanait vallja s lelkesedése egész hevével be akarja bizonyítani, hogy csak e tanok követésében lehet boldoggá az emberiség.

Életéről kevés biztosat tudunk. 100 körül született alacsony sorsban. Állítólag elméje időnként elborult; világos óráiban írta verseit. Az 55-ik év körül halt meg, a hagyomány szerint saját kezével vetett véget életének.

Befejezetlen költeményét Cicero hozta nyilvánosságra.

Epikuros a Kr. e. 300-ik év körül élt. Azt tanította, hogy a boldogság a léleknek minden félelemtől és babonától ment zavartalan nyugalmaiban rejlik. A mi az ember lelki nyugalmaát főképp megzavarja, az az istenek haragjától és a haláltól való félelem. E félelmektől akarta megszabadítani az emberiséget. Tanítása szerint az istenek a világok

közi úrben boldog nyugalomban élnek. A világot nem ők alkották, a világ kormányzásának ezernyi gondja ellenkezik az istenség fogalmával. Tehát ő nem az istenek tisztelete ellen, nem a vallás ellen küzd, hanem a babona ellen, mely azt tartja, hogy az embert mindenféle gonosz szellemek veszik körül, hogy az istenség az emberre minden csekély hibájáért boszúálló büntetést mér. A halál szerinte nem csak a testnek vet véget, hanem a léleknek is, mely szintén anyagi minőségű; a teljes megsemmisülés tudata pedig a halált megfosztja minden félelmetől. Mert hisz mivel is kecsegteti az embert a másvilági élet? A népies képzelet szerint a meghaltak árnyékai a homályos alvilágban öröm- és bűn nélkül való állapotban léteznek tovább; a jók nem találnak ott teljes boldogságot, a gonoszok pedig rettenetes büntetést. Nem vigasztaló-e tehát a hit, hogy a halállal megszűnik minden. E hit teszi képessé az embert arra, hogy életét bölcsen élvezze. Az életnek e bölcs élvezését hedone-nek (latinul voluptas) nevezte. Innen a félreértés, hogy Epikuros az érzéki gyönyörök és élvezetek szószólója, holott ő az erényben, mértékletes életben és lelki tisztaságban találja a boldogságot.

A testek keletkezését az atomokból magyarázza: minőségileg egyenlő, de alakra és nagyságra nézve különböző végtelenül kis őanyagokból (primordia rerum), melyek az üres térben nehézségüknél fogva mindig lefelé esnek és estükben egymással egyesülve alkotják a különféle testeket.

A költői feldolgozásra kevésbé alkalmas bölcsészeti témát Lucretius a meggyőződés szent hevével tárgyalja. Erejét edzi a tudat, hogy ő az első, ki a mindenség titkait feltárja honfitársai előtt. Nehéz volt feladatja: a latin bölcsészeti nyelvet neki kellett megalkotnia, elvont philosophiai eszmék kifejezésére új szokat képeznie. Hogy mily erős költői tehetség volt, legszebben azon részletek mutatják, hol az előadás szemléltetésére és élénkítésére a természetből vett képeket rajzol. Nyelvezete világos és erőteljes, a régies alakok használata bizonyos komoly méltóságot ad előadásának. Vergilius az epikus stílusban sokat tanult tőle. A renaissance óta a természet titkainak tudományos kutatása Lucretius költeményétől kap indítékot.

3. *Catullus.*

Valerius Catullus 87-ben született Veronában, az innenső Galliában. Körülbelül 20 éves korában Rómába került. A főváros akkori ifjúsága közt léha, durva hang uralkodott, ez csendül meg Catullusnak ifjúkori szidalmazó verseiben is. Fordulópontot képez életében Lesbiával való viszonya. Ez a Lesbia valószínűleg Clodia volt, Claudius Pulchernek híres szépségű, de erkölcstelen nővére, Metellus Celer felesége. A nő nem volt méltó Catullus forró szerelmére, majd összekocczanak, majd kibékülnek. Szereti is gyűlöli is, és hogy véget vessen e kínos viszonynak, Memmius propraetor meghívására elmegy Bithyniába. Egy évi távollét után saját vitorlás bárkáján a „Phaselus“-on (Bab) visszatér, utközben meglátogatja Trója vidékét, a hol hajótörést szenvedett bátyja van eltemetve. Mikor Rómába jön, imádott Lesbiáját már az erkölcsi sülyedés legalsó fokán találja. Ekkor végkép szakít vele és visszakéri tőle verseit. Szerelmét a virághoz hasonlítja, melyet a rét szélén az eke vasa lemetezett. A politikában Catullus a régi köztársaság híve; heves ellensége az egyeduralomra törekvő Caesar-nak, a kire maró epigrammákat ír. Fiatalon halt meg: 26 éves korában.

Szerelmi verseiben ő az első, ki a régi görög lantosköltészet remekeihez fordul. Első szerelmi vallomása egy sapphói ódának fordítása. Nászdalai ugyancsak Sappho eredetije után készültek. Lesbiáról szóló dalai meleg közvetlenséget, igaz forró érzést lehelnek. Híressé vált a kis dal, melyben Lesbia meghalt verebét siratja.

Egyéb verseiben az alexandriai tudós költőket utánozza. Az alexandriai költők kisebb terjedelmű műfajokat műveltek: a szerelmi elégiát, a mythologiai tárgyú költői beszélyt (epyllion = kis epos) és az epigrammát. Ezen irány felé, mely Augustus korában lett uralkodóvá, fordult később Catullus is. A Berenice hajóról szóló elégia Kallimachos eredetije után készült. Ptolemaeus Euergetes neje, a szép Berenice, mikor férje hadba indul, gyönyörű hajának egy fűrtjét áldozza Venusnak. E

fürtöt az istenek a csillagok sorába emelik. Az elégiában a fürt beszél: visszakivánczik szépséges úrnője fejére. Epigrammáiban éles gúnynyal támadja politikai és személyes ellenségeit. A költői beszélyben kiváló Peleus és Thetis lakodalmáról szóló epyllionja.

Versmértékei igen változatosak. Kiválóan szereti a hatodfeles iambust (a hendekasyllabos-t) és a iambusi trimétereket. A sapphói és asclepiadesi versek nála jelennek meg először. Az elégiának a distichon, a epyllionnak a hexameter a versmértéke. Ez utóbbiban sűrűn fordul elő az ú. n. spondaicus vers, melyben az ötödik láb spondeus.

4. Kisebb költők.

A satirának egy inkább alakban mint tartalomban különböző válfaja a menippusi satira. Menippos egy görög bölcsész, a Kr. e. 3. század idején gúnyos irataiban az embereknek, különösen a philosophusoknak balgaságait bírálgatta. A verses-forma e satirában váltakozott a prózaival, a tartalom is igen változatos volt. E satirát e kor nagy tudósa Varro, kiről a prózairók közt lesz szó, ültette át a római irodalomba.

A költészetben kísérletet tett Cicero is. Consul-sága évéről kezdett egy epost írni, de be nem fejezte, egy görög csillagászati művet fordított és alkalmilag bölcsészeti irataiban görög költőkből vett idézeteit fordította. Költői tehetsége a maradványok után ítélve csekély volt. Öcsese Quintus sophoklesi tragédiákat fordított.

Az alexandriai költők nyomán költői beszélyeket irtak Helvius Cinna, Licinius Calvus és Valerius Cato.

B) Próza.

1. *Történetírás.*

Caesar, Nepos, Sallustius.

Gaius Julius Caesar a Kr. e 100-ik év Quintilis havában született, melyet később az ő tiszteletére Julius-nak neveztek. Rendkívüli tehetsége a legkülönbélebb tereken és helyzetekben érvényesült. Átható ész, szívós energia, nagy hadvezéri és szónoki képesség egyesült benne, úgy hogy, ha valaki, úgy ő rátermett volt a világbirodalom fölött való uralkodásra. E célját bámulatos kitartással soha sem tévesztette el szem elől. 59-ben consullá, hivatalos évének letelte után Gallia helytartójává lett. Itt nyolcz évig maradt s e nyolcz év alatt a gall törzsekkel való folytonos küzdelmekben vitéz és a vezér iránt feltétlen odaadással viselkedő sereget szerzett magának. Először a helvetákat, aztán a belgákat győzte le, hidat veretett a Rajnán, sőt két ízben Britanniába is átkelt és végre a gallokat teljesen legyőzte. E közben Rómában az ellentétek az előkelők pártja és a néppárt közt egyre élesebbekké lettek. 49-ben Caesar seregével átkelt a Rubico folyón és megkezdte Pompeius ellen a háborút. Pharsalusnál 48-ban fényes győzelmet aratott, a következő években az orozva megölt Pompeius pártját teljesen leverte, úgy hogy korlátlan urává lett Rómának. Egyeduralma ideje azonban sokkal rövidebb volt, semhogy politikai terveit megvalósíthatta volna. 44-ben márczius 15-én az összeesküvők megölték s ezen esztelen tettükkel új polgárháborúba sodorták hazájukat.

Irodalmi téren Caesar sokoldalú. Ifjú korában verselgetett, sőt egy tragédiát is írt (Oedipus). A naptárjavítással kapcsolatban csillagászattal foglalkozott, jeles szónok volt és nyelvészeti kérdéseket tárgyalt „De analogia“ czimű művében. Reánk két történeti emlékirata maradt, az egyik a gall háborúról (Commentarii de bello Gallico), a másik a közte és Pompeius közt folyt polgárháborúról (De bello civili). A gall háborúról szóló naplót valószínűleg az 52—51 év telén szerkesztette részben emlékezetből, részben a senatushoz küldött hivatalos

jelentések és alvezéreinek feljegyzései alapján. De csak a hét első könyv származik Caesartól, a nyolczadiknak szerzője egyik alvezére Aulus Hirtius. A három könyvre terjedő napló a polgárháborúról befejezetlen. Úgy mint beszédeit, ezen emlékiratait is a stilus átlátszó egyszerűsége és világossága jellemzi. Kerül minden szóvirágot, mert célja első sorban politikai, nem pedig irodalmi. Nyelve a minden idegenszerűségtől és ódiságtól ment legtisztább latin nyelv.

Caesar egyéb hadjáratairól a bellum Alexandrinum, bellum Africanum és bellum Hispaniense-ről is maradtak Caesar neve alatt emlékiratok, de a stilus és előadás gyarló volta mutatja, hogy ezek nem tőle, hanem valamely párthivétől származnak.

Cornelius Nepos. Ciceronak kortársa a Padus-on inneni Galliából származó Cornelius Nepos egyetemes történet megírására vállalkozott. „Chronica“ czimén írt egy három könyvből álló munkát, melyről földije és barátja Catullus, a ki neki ajánlja verses könyvét, azt írja, hogy nagy tudománnyal és fáradtsággal vannak megírva. Élete körülményeiről alig tudunk valamit. Hivatalt nem viselt, talán úgy mint Atticus könyvek kiadásával foglalkozott és magas kort ért el. Krónikája elveszett, de ránk maradt egy legalább 16 könyvre terjedő művéből 23 életrajz. E mű: „Jeles férfiak életrajzai“ (De viris illustribus). Beosztása az volt, hogy a szakok szerint rendezett életrajzokat úgy tárgyalta, hogy az egyik könyvben a külföld jeleseinek életrajzát adta, az utána következőben a római jeleseket. (Például: I. k. Külföldi királyok, II. k. Római királyok, III. k. Külföldi hadvezérek, IV. k. Római hadvezérek.) E nagy műből fenmaradt az a rész, mely a külföld (különösen Görögország) jeles hadvezéreinek életrajzait tartalmazza: de excellentibus ducibus exterarum gentium, a mű más részeiből pedig az ifjabb Catonak és Atticusnak életrajza. Forrásai-ként Thukydidest, Xenophont, Theopompost, egy szóval a legjobb görög történetírókat nevezi meg, de előadásában kevésbé megbízható forrásokat is követ. Szereti az adomaszerút, áradozó dicsérettel szól mindig arról az egyénről, kinek épen életrajzát írja. Stilusa, néhány nehézkes periodusra nem tekintve, egyszerű vonzó és folyékony. Az alsófokú

latin tanításnál ép ezért hosszú ideig nagy szerepe jutott.

Gaius Sallustius Crispus. Amiternumban, sabin földön született 86-ban Kr. e. Vigan eltöltött ifjúság után a közpályára lépett és mindvégig híven Caesar pártján állott. 50-ben az a szégyen érte, hogy a censor feslett erkölcei miatt a senatusból kitiltotta. Valószínű azonban a feltevés, hogy inkább pártállása okozta a kitiltást; erkölceire nézve bizonyára Sallustius sem volt rosszabb, mint a római ifjúság általában. A diadalmas Caesar később rehabilitálta és ismét felvette a senatusba. Ezután Caesar megbízásából katonai küldetéseken járt el és az afrikai hadjárat után Numidiának, az ujonnan alakított provinciának, lett helytartójává. Hivatalos évének letelte után a numidiaiak zsarolással vádolták. Caesar befolyása e pöréből is kimentette. De a vád alapos lehetett, mert dúsgazdagon jött haza, híresek voltak pompás kertjei a „horti Sallustiani“ a Quirinalis hegyen. Caesar halála után a közpályáról visszavonult és történetírással töltötte idejét. 35-ben Kr. e. halt meg.

Történeti művei közül reánk maradt két monographia, az egyik a Catilina-féle összeesküvésről (*De coniuratione Catilinae*), a másik a numidák királya Jugurtha ellen folytatott háborúról. Harmadik művéből a *Historiae* címűből, mely a 78—67 évig terjedő háborúkat tárgyalta, csak a beleszótt beszédek és levelek maradtak fenn. Sallustius nem vállalkozott összefoglaló történeti műírására; a római történetnek egyes érdekesebb mozzanatait akarta monographiáiban felderíteni. Mintájául a görög történetírók legnagyobbikát Thukydidest választotta. Ő is nyomozza az események okait, az előadásba szólt remek beszédekben lélektani megfigyeléssel jellemzi a szereplő egyéniségeket. Stilusa tömör és erőteljes, az ósdi és közönségestől eltérő kifejezések sajátos színezetet kölcsönöznek előadásának. Pártállására nézve a néppárt híve, mint történetíró azonban igazságszerető és megbízható.

2. Szónoklat.

Marcus Tullius Cicero.

A politikai szónoklat az államférfiúi pályán való haladásnak nélkülözhetlen feltételét képezvén, e mozgalmas kor is sok kiváló szónokot szült. Nevezetesen: Quintus Hortensius Hortalus, Cicero idősebb kortársa, kivel sokáig küzdött a szónoklatban az elsőségért, Caesar, Junius Brutus.

M. Tullius Cicero Arpinumban a volszkusok földjén született a 106-ik év január hó 3-án, jómódú lovágrendű családból. Atyja őt és öcscsét Quintust is a politikai pályára szánta és velük, mihelyt felseerdültek, Rómába költözött. Itt Cicero kiváló görög és latin mesterek tanítását élvezte. A szónoklattant a íres szónokoknál M. Antoniusnál és Licinius Crassusnál tanulta, a jogtudományban és politikában a Scipiók traditióiban nevelkedett Q. Mucius Scaevola augur volt mestere; hallgatott görög rhetorokat és bölcsészeket, a költészettannal is foglalkozott Archias költő vezetése mellett. 18 éves korában 89-ben teljesítette első katonai szolgálatát a szövetségesekkel való háborúban. Szolgálati idejének leteltével ismét folytatta tanulmányait. Alapos előkészültséggel lépett tehát a közpályára. Első nyilvános szereplése a 80-dik évre esik. Az ameriai Sextus Rosciust védte az apagyilkosság vádja ellen. E per elvállalásához nagy bátorság kellett. A vádlók mögött az akkor mindenható Sulla kegyencze Chrysogonus állott; a vádlókat támadva egyúttal őt is támadnia kellett. Cicero férfias fellépésének az lett az eredménye, hogy Rosciust felmentették. De a vakmerő fiatal szónoknak jó barátai azt a tanácsot adták, hogy egyelőre jó lesz a fővárost elhagynia. Megrongált egészségének ürügye alatt két évre terjedő tanulmány utat tett. Hat hónapig volt Athenaeiben, hosszabb ideig Kis-Ázsiában és Rhodos szigetén, a hol ez időben kiváló rhetor-iskolák voltak. Hazatérve megnősült: elvette Terentiát, a kitől egy leánya (Tullia) és egy fia (Marcus) született.

Politikai pályájának egyik dicsőségét képezte az, hogy minden állami hivatalát suo anno nyerte el, azaz azon korban, melyben legkorábban nyitva állott előtte a hivatal. A quaestori hivatal elnyeré-

séhez a 30-ik év betöltése kellett. Cicero 75-ben lett quaestorrá és pedig Siciliában. A 70-ik évbe esik a Verres elleni per. Verres a siciliaikat mint praetor mód nélkül kizsarolta volt. A siciliaiak e miatt perbe fogták és védő ügyvédül Cicerot kérték fel, kit quaestori tevékenysége óta humánus és igazságos embernek ismertek.

Cicero a helyszínen gyűjtötte ellene a terhelő adatokat. Az első tárgyalásnál csak arról volt szó, ki legyen a felperes, ki az alperes, mert Verres viszont vádat emelt a siciliaiak ellen. De Verres a tulajdonképi tárgyalást be sem várta, hanem önkéntes száműzetésbe ment. Cicero a szerzett adatok alapján azonban kidolgozta a pört öt beszédben, mintha csak tényleg megtartották volna a második tárgyalást. 69-ben aedilissé lett Cicero, 66-ban pedig praetorrá. Ekkor mondta beszédjét pro imperio Gnaei Pompeii, melyben támogatatta Manilius indítványát, hogy a Mithridates ellen való hadjárat fővezérsége Pompejusra bízandó. A 63-ik évben elnyerte a consuli méltóságot. Ez évbe esik a Catilina-féle összeesküvés, melyet nagy buzgósággal felderített, a bűnösöket szigorúan megbüntette. Ekkor volt ő népszerűsége tetőpontján, a nép újjongva kísérte őt haza és a haza atyjának nevezte (dec. 5-én, Nonis Decembribus).

De csakhamar elhalaványult e népszerűsége. Már a következő évben vádat emelt ellene Metellus, hogy az ítélet, melyet az összeesküvőkön végrehajtattott, alkotmányellenes volt, és négy évvel később, 58-ban P. Clodius indítványára száműzetésre ítélték, házáat lerombolták. A száműzetés idejét Dyrrhachiumban és Thessalonikeben töltötte. A következő évben Pompejus kieszközölte visszahívását. Valóságos diadalmenetben vonult be Rómába. házáat közkölségen újjá építették. 52-ben mint helytartó (proconsul) Ciliciát kormányozta. Mikor Rómába visszatért, már-már kitörőben volt a polgárháború. Mint a köztársasági alkotmány törhetlen híve Pompejus pártján állott. De a győzelem Caesaré lett és Ciceronak hazafiúi elkeseredéssel kellett látnia a köztársaság és szabadság bukását. A győztes Caesar a legnagyobb tisztelettel bánt ugyan vele, felszólította, hogy foglalja el ismét helyét a senatusban, de Cicero, a kit családi bajok is elkeserítettek: neje-

től Terentiától ekkor vált el, visszavonult tusculumi jószágára és a tudományokkal való foglalkozásban keresett vigasztalást. Mélyen megrendítette őt leányának Tulliának 45-ben bekövetkezett halála. A görög bölcsészet tanulmányozása nyújtott némi enyhületet a hazafiú és apa szívének. Ekkor keletkezett bölcsészeti iratainak egész sorozata. Caesar megöletése 44-ben felrázza nyugalmaiból az agg Cicerot. Azt hiszi, hogy a zsarnok halálával felderült ismét a szabadság napja, hogy meg lehet menteni a köztársasági kormányformát. Fenséges erkölcsi bátorsággal száll szembe Antoniussal lángoló beszédeiben (a Philippikákban) és mint a római köztársaság vértanúja bátor lélekkel fogadja az Antoniustól reá küldött gyilkosoktól a halálos csapást (43-ban).

Cicero politikai és egyéni jelleme a legellentétesebb kritikának volt tárgya. Egyesek égis magasztalják, mások porig gyalázzák. Pedig ha elfogulatlanul ítéljük meg jellemét, igazán derék férfiú volt és jó hazafi. Hogy emberi gyarlóságai voltak, az természetes. Nehéz időkben élt, az állam súlyos válságainak idejében, a mikor még a legélesebb eszű politikus sem találja el mindig a helyes álláspontot, a mikor a jó hazafi is könnyen kétségbeesik és kishitűvé lesz. Egyéni hibái legnagyobbika a módnélküli hiúság volt, melylyel unos-untalan dicsőíti politikai sikereit. De azt, hogy következtelen lett volna politikai ideáljához, ahhoz a köztársasági kormányformához, mely a Scipiók idejében volt legvirágzóbb, azt nem lehet mondani róla. Mily erkölcsi bátorsággal támadja ő mindazokat, a kikben alkotmányellenes törekvéseket lát: Sullát, Catilinát, Caesart és Antoniust!

De ha politikai sikerei nem is oly fontosak, mint a minőknek ő maga képzelte, annál nagyobb jelentősége irodalmi téren. Folytonos tanulmányozással legteltesebben magába szívta a görög szellemet és szerencsés tehetséggel megalkotta a klasszikus latin prózastilust, melynek főjellemvonásai a minden szertelenségtől ment szabatosság, virágzó bőség és rhythmikus jóhangzás. Szereti a gondolatot teljesen kifejtteni és nem kiméli a szavakat, de minden szó, minden mellékmondat művésziiesen illeszkedik a kerekded periodusba. És bár az őt követő század a prózastilusban a Ciceroétól eltér, már a Kr. u.

első században Seneca és Quintilianus őt dicsőítik, mint a latin próza legtökéletesebb mintáját. A keresztény egyházatyák és az egész középkor a latin stílust Cicero művein tanulják. Műveiben, különösen leveleiben egy szeretetreméltó, erőteljes egyéniség nyilvánul. S ép ez az, a mi a renaissance korában, az egyéniség kialakulásának korában oly nagy hatást biztosított Ciceronak. Leveleinek egy gyűjteményét Petrarca fedezte fel 1340-ben s ezóta buzgón keresték Cicero lappangó műveit.

Beszédei. Ciceronak 57 beszéde maradt reánk. Beszédeinek csak tervezetét szokta előre elkészíteni, művészi kidolgozásukat elmondásuk után eszközölte. A nevezetesebbek:

a) 80-ban a Sextus Rosciusért mondott (pro Roscio Amerino). Roscius atyját, egy dúsgazdag embert ismeretlen tettesek megölték. Kapzsi rokonai indítására Chrysogonus Sulla kegyencze kieszközölte, hogy Roscius neve e proscribáltak lajstromába került s így javait elkobozták. Javaiban Chrysogonus és a rokonok osztozkodtak és hogy e birtokukat megtarthassák, fiát vádolták az apagyilkossággal. A fiatal Cicero bátran lerántotta a leplet e gonosz cselszövésekről. Beszédje hatása alatt Rosciust felmentették.

b) 70-ben. Ez évbe esik a Verres elleni bűnper. Az előzetes tárgyalás alkalmával mondta el beszédjét: *divinatio in Quintum Caecilium*. Arról volt szó, hogy a bírák döntsék el (*divinatio*) ki legyen a felperes, Cicero-e vagy Verres ügyvéde Caecilius. A bírák Cicero javára döntöttek. 50 nap alatt Siciliában oly terhelő adatokat szerzett Verres ellen, hogy az első tárgyalás alkalmával rövid bevezetés után arra szorítkozhatott, hogy a tanuvallomásokat felolvastassa. Verres ügye veszve volt. Jobbnak is látta, a második tárgyalást be sem várni, hanem önkéntes száműzetésbe menni. De a gyűjtött anyagot Cicero, a kit e per élénken érdekelt, feldolgozta őt beszédben. Művészettörténeti szempontból különösen fontos a negyedik beszéd, melyben a szónok összeállítja, miféle műkincseket rabolt Verres Siciliában.

c) 66-ban. Praetorkorában támogatta e beszédjével Manilius néptribun javaslatát, hogy Pompeius bízandó meg a Mitridates elleni hadjáratban a fő-

vezérséggel. (Czíme pro imperio Gn. Pompeii, vage de lege Manilia.)

A beszéd az elmélkedő beszédek sorába tartozik (genus deliberativum.) Szól benne a háború mivoltáról, nagyságáról és a fővezérséghez való kellékekről és bizonyítja, hogy e kellékek Pompeiusban mind kiváló mértékben megvannak.

d) 63-ban. Consulsága idejébe esik a Catilina-féle összeesküvés, melyet az ő ébersége hiusított meg. Ez ügyben négy beszédet mondott. Az első heves támadó beszédben (invectiva) szemére lobbantja a senatusban Catilinának gonosz fondorlatait és arra szólítja fel, hogy távozzék a városból. Catilina ezt tényleg meg is tette. Második beszédjében a néppel tudatja e fontos eseményt. A harmadik beszédben közli a népgyűléssel, hogy döntő bizonyítékokat szerzett a városban maradt összeesküvők ellen és hogy a senatus a veszélyből való menekülés örömeére hálaadó ünnepet rendelt el. Az elfogott összeesküvők fölött a decz. 5-én tartott senatus-ülés ítelt. Ekkor mondta negyedik beszédét, hogy mint elnöklő consul jelentést tegyen az egész ügyről. Több indítvány merült fel. Caesar az összeesküvőknek a városból való eltávolítását ajánlta, Cato a halálos büntetést. Cato indítványa győzött, az összeesküvők főbijeit még az nap kivégezték.

e) 62-ben. Publius Sullát sikerrel védte az összeesküvésben való részvétel gyanuja ellen.

f) Ugyancsak ez évben védte egykori tanitóját Licinius Archias költőt, a kit azzal vádoltak, hogy bitorolja a római polgárjogot. A jogi kérdés rövid tisztázása után az irodalommal és költészettel való foglalkozás fontosságáról beszél és kifejti, hogy az államnak meg kell tisztelnie a jeles költőket.

g) 56-ban Pro Sestio. Az erőszakoskodás vádjá ellen védi Sestiust, ki buzgón fáradozott volt a szónoknak a száműzetésből való visszahívásán. Együttal megvilágítja száműzetésének egész történetét.

h) 52-ben Titus Annius Milot védte, kinek emberei egy utczai összekocczanás alkalmával P. Clodiust, Cicero heves ellenségét megölték.

i) 46-ban Caesar egyeduralkodó alatt a magányba vonult és csak ritkán lépett fel Cicero, a mikor valamely jó ismerőse számára kellett az uralkodó kegyéért esedeznie. Így mond köszönetet Caesarnak,

hogy egykori ellenfelét M. Marcellust a száműzetésből visszahívta. Védte továbbá Ligariust, a ki Pompeius pártján állott volt és kegyelmet kért részére.

j) 45-ben Galatiának fejedelmét Deiotarust védte azon vád ellen, hogy Caesar élete ellen tört.

k) Caesar megöletése után ott hagyja magányát és fiatalos hévvel átveszi a köztársasági párt vezetését. Oly hevesen mint Demosthenes Fülöpöt, oly hevesen támadja 14 philippikájában Antoniust, Caesar hatalmának örökösét. A mutinai ütközet után (43-ban) a küzdő pártok közt helyreállt a béke, Cicero áldozatul esett Antonius dühének.

Szónoklattani művek. A gyakorlati szónoklat mellett Cicero a szónoklat elméletével és történetével is szívesen foglalkozott már ifjúkora óta.

Fiatalkorában írt a szónoki anyag feltalálásáról (de inventione). 55-ben írta „A szónokról“ (de oratore I. III.) szóló művét, melyet öcscsének Quintusnak ajánlott. Az első könyvben a szónok mivoltáról és kiképzéséről, a másodikban az anyag feltalálásáról és elrendezéséről és a harmadikban a szónoki előadásról van szó. A műnek párbeszédes alakja van; de a párbeszéd nem a sokratesi, melyben a beszélők közös eszmecserében derítenek fel valamely kérdést, hanem az aristotelesi, melyben a különféle irányok kiváló képviselői összefüggő beszédben adják elő tanításukat s a hallgatók csak itt-ott szúrnak közbe egy-egy megjegyzést, hogy a párbeszéd látszata megmaradjon. A beszélgetést a 91-ik évbe teszi, főszereplői egykori mesterei a szónoklattanban Licinius Crassus és M. Antonius; de világos, hogy Cicero saját nézeteit adja e kérdésről.

Brutus, vagy a híres szónokokról. (Brutus, de claris oratoribus). Tíz évvel később írta ugyancsak dialogikus formában. A szereplők M. Brutus, Atticus és Cicero. A római szónoklat történetét adja a különféle szónoki irányok kritikai jellemzésével.

Orator című művében, melyet Brutusnak ajánlott, a szónok ideálját rajzolta. A tökéletes szónok szerint csak az, a ki minden ügyben, a szónoklat minden nemében tud meggyőzni, gyönyörködtetni és megghatni.

E három rhetorikai főművén azon gondolat vonul végig, hogy a római szónoklat az ő személyé-

ben érte el fejlődése legmagasb fokát. Érett korának, nagy tapasztalatának és szorgalmas tanulmányának ezen művei rendkívül gondosan és vonzóan vannak megírva.

3. Bölcsészet és szaktudomány; levelek.

Bölcsészet. A görög bölcsészettel a rómaiak aránylag korán ismerkedtek meg. Alsó-Itália és Sicilia görög városaiban kiváló bölcselkedők éltek és tanítottak a Kr. e. hatodik század óta: Pythagoras Krotonban, Xenophanes Eleában, Empedokles Agrigentumban.

Latin nyelven Ennius szólaltatta meg először a bölcsészetet; a legkiválóbb, a mit a római irodalom Cicero koráig fel tudott mutatni, Lucretius tankölteménye volt.

A római bölcsészet történetét azonban maguk a rómaiak is azon időponttal kezdik, mikor az athéniek Kr. e. 155-ben egy vitás ügy elintézése végett bölcsészeti iskoláik három legkiválóbb képviselőit, Karneadest, az akadémia hívét, Diogenes stoikus és Kritolaus peripatetikus bölcsészt küldtek Rómába. E férfiak nem csak a senátusban tartottak beszédeket, hanem Róma előkelő köreiben is. Nagy hatással volt Panaitios stoikus bölcsész is, az ifjabb Scipio jó barátja. A művelt rómaiak e korban már mind olvasták a görög philosophusokat. De a rendszeres és önálló bölcsészeti kutatás nem fért meg a római embernek praktikus jellemével. A komoly római különösen a stoikus iskolának szigorú erkölcs-tana iránt vonzódott, de a többi bölcsészeti iskolák tanaiból is szívesen elfogadta azt, a mi életfelfogásának megfelelt. Ezen önállótlan válogatós bölcsészeti irányzatot az eclecticismus névvel jelölik.

De a görög bölcsészettel való foglalkozás, mely a szónoki kiképzésnek egyik eszközévé vált, a latin irodalomra sokáig hatással nem volt, mert a tanulmányozás görög nyelven történt és a latin próza még nem volt elég fejlődött bölcsészeti meghatározások kifejezésére.

E téren is Cicero fejtett ki úttörő munkásságot Cicero is, mint mindazok, a kik a közpályára nevelődtek, római szokás szerint a bölcsészetben is

alapos oktatást nyert. A bölcseészeti tanulmánynak, mely a vitatkozásnak — dialektikának — művészetét is magában foglalta, a közpályán forgó ember praktikus hasznát is látta. Tanítói az epikureus Phaedrus, az akademikus Philo, a stoikus Diodotus és később Athenaeen az akademia híve Antiochus voltak.

Irodalmilag művelni a bölcseészetet akkor kezdte, mikor a zavaros viszonyok miatt a politikai pályáról leszorult és a magánéletbe vonult. A politikai ideál, melyért ő küzdött volt, elveszett, a mellett családi szerencsétlenség is érte, kedves leánya, Tullia meghalt. E lelki fájdalmaiban vigasztalást a filozóphiában keresett. De e foglalkozásában sem volt önző: a görög bölcseészet gazdag kincses bányájából nem csak maga számára merített enyhülést, hanem egyúttal honfitársainak is hozzáférhetőkké akarta tenni e kincseket, melyeket eddig csak a legműveltebbek élvezhettek. Népszerű bölcseészeti irodalmat akart teremteni, a melyet a laikus haszonnal, a jártas élvezettel olvashasson.

Cicero mint bölcseész nem csatlakozik egy tanhoz. Megismerteti a különféle nézeteket, de fentartja magának, hogy legjobb belátása szerint kiválogathassa magának azt, amit helyesnek elismer. E tekintetben az ú. n. újabb akademiának híve, mely az ellentétes nézetek gondos mérlegelésével igyekezett közelebb jutni az igazsághoz. Bölcseészeti iratai tárgyaiúl főképp azokat választotta, melyek közelebb vonatkozásban állottak a praktikus élettel, tehát különösen erkölcstaniakat, melyek azon egy főkérdéssel foglalkoznak: „Mi az, a mi az embert igazán boldoggá teszi, vagyis mi a legfőbb jó.”

Ő maga szerényen átdolgozásoknak nevezi iratait. A görög bölcseelők műveit nem szószerint fordítja, hanem a római ember izléséhez alkalmazottan. Nem fejteget tehát logikai következetességgel és szabatos meghatározásokkal elvont tételeket, hanem mindig élvezetes olvasmányt akar nyújtani és szónoki fordulatokkal, költőkből vett idézetekkel fűszerezi előadását. És a mi a nyelv mesteri kezelésén kívül e műveinek oly különös bájt kölcsönöz, az a jóért, szépért való ifjúi lelkesedés melege, mely minden szavából kisugárzik. Nincs a görög és római irodalomban semmi, a mi oly teljes és vonzó képét

adná az antik humanizmusnak, mint Cicero bölcsészeti értekezései.

A nevezetesebbek ez értekezések közül:

a) A legrégibb a „köztársaságról“ szóló (de republica I. VI.), melyben dialogikus alakban azon kérdést tárgyalja, melyik kormányforma a legjobb. A vitatkozásban a főszerep az ifjabb Scipióé volt. Csak töredékek maradtak ránk és a hatodik könyv remek befejezése: „Scipio álma“ (Somnium Scipionis).

b) Kiegészítéséül e műnek írta három könyvét „a törvényekről“ (de legibus).

c) 45-ben írta öt könyvét „a legfőbb jóról és legfőbb rosszról“ (de finibus bonorum et malorum) 5 könyvben. Párbeszédes alakban tárgyalja az epikureus, stoikus, akademikus és peripatetikus bölcsészeti iskoláknak tanításait e kérdésről.

d) Ugyancsak ez évben kezdte „tusculumi beszélgetéseinek“ (Tusculanarum disputationum) 5 könyvét. A Brutusnak ajánlott műben öt kérdésről szól: 1. A halál megvetéséről. 2. a fájdalom tűréséről. 3. a bánat enyhítéséről. 4. a többi érzelmekről. 5. az erényről, mely önmagában elég a boldog életre.

e) A különféle iskolák theologiai nézeteit ismerteti meg 44-ben írt művében: „az istenek mivoltáról“ (de natura deorum I. III.)

f) Az előbbihez tartalmilag csatlakozik a „jóslás“-ról szóló két könyv (de divinatione).

g) Cató-jában, az öreg Catot szólaltatja meg, a ki megcáfolja az általános nézetet, hogy az aggkor terhes (Cato maior, de senectute).

h) Laelius-ában a barátság lényegéről értekezik Laelius, az ifjabb Scipio testi-lelki jó barátja. E két kis mű minden időben nagyon népszerű volt.

i) Fia Marcus számára, mikor az Athenaebe ment bölcsészetet tanulni, írta három könyvét „a kötelességekről“ (de officiis). Panaitios görög bölcsész nyomán az erkölcsösség és hasznosság elvéről és ez elvek összeütközéséről értekezik benne.

Cicero levelei. Az előbbi korban magánlevelek csak elvétve kerültek nyilvánosságra, így az öreg Catóé fiához, Cornéliának, a Gracchusok anyjának levelei fiaihoz.

Cicero volt az első, ki terjedelmes levelezésének egy részét már azon szándékkal végezte, hogy e

leveleket a nyilvánosságra bocsássa. Halála után barátja Atticus és szabadosa Tiro, a rövidített írásjelek feltalálója, összegyűjtötték levelezését és kiadták. Így kerültek nyilvánosságra Cicero legintimebb levelei is, a melyeket nem a közzététel szándékával írt. A ránk maradtak száma 874, de ezek közt van vagy 90, melyek másoknak ő hozzá intézett válasziratai. Cicero levelei a mesterileg kezelt finom római társalgási nyelvnek igen becses emlékei, melyek fényt derítenek úgy a levélíró egyéniségére, mint a kor társadalmi viszonyaira és történetére is. Cicero jellemének megértésére igen fontosak, bár a pillanat sugallta levelekből csak nagy óvatossággal szabad következtetni az író jellemére.

Leveleinek négy gyűjteménye maradt reánk: a) az Atticushoz írt levelek 16 könyve, b) az öcséséhez Quintushoz írottak 3 könyve, c) a Brutushoz címzettek 2 könyve és d) egy általános gyűjtemény 16 könyvben, mely az ismerőseihez (ad familiares) írott leveleket s egyesek válaszait tartalmazza.

Szaktudomány. Korának egyik legnagyobb tudósa Marcus Terentius Varro, a kit az ismeretek minden ágát felölelő egyetemes tudományosságáról polyhistor-nak neveztek. Reateben született 116-ban Kr. e. és 90 éves korában halt meg.

Tudományos munkássága főkép a római régiségek felkutatására irányult. Főműve e téren: *Antiquitatum rerum humanarum ac divinarum libri*. A latin nyelvről (de lingua latina) szóló művéből egyes könyvek ránk is maradtak. Ő adta ki az első képes művet, jeles férfiakkal arczképeikkel díszített életrajzait (*Imagines*). A földművelésről (de re rustica) szóló műve, melyet Vergilius Georgiconja írása-kor forrásul használt, szintén reánk maradt. Ő eszközölte a Plautus-féle darabok kritikai megrostálását is és költészettel is foglalkozott: a Menippus módjára írt satíráiról fentebb volt szó.

A jogtudományban Servius Sulpicius Rufus tűnt ki. A retorikának egy kitűnő kézikönyve maradt reánk ismeretlen szerzőtől (talán Cornificius-tól,) mely valami Herennius-hoz van intézve (*Auctor ad Herennium*).

2. Augustus kora.

Altalános jellemzés. Az actiumi ütközet (31 Kr. e.) véget vetett a félszázad óta haldokló köztársaságnak; a hatalom egy ember kezében összpontosult: Augustuséban. A hosszú harc után mindenki vágyódott a békére és Augustus bölcs mérséklettel használta hatalmát. Nem kerülte ki figyelmét az a körülmény, hogy a költészet és irodalom mily nagy szolgálatot tehet neki uralma megszilárdításában. El akarta vonni a szellemeket a politikai küzdelmektől és békés kulturfeladatok teljesítésére egyesíteni. A költészet varázsával a nép erkölcsére is akart hatni, ugyanezen célnak szolgáltak a vallásosságot emelő és a családi élet tisztaságát előmozdító rendszabályai. Ő maga, de különösen első tanácsadója Gaius Cilnius Maecenas buzgón pártolták a tehetséges fiatal írókat és költőket, a kik viszont nem pusztán hálából, hanem meggyőződésből lettek szószólóivá és magasztalóivá az új kormányformának. Mert Augustus bölcs uralma alatt, mely a köztársasági intézmények megkímélésével a békés fellendülés korát nyitotta meg, a római birodalomnak tekintélye kifelé is egyre nagyobbodott. A köztársasági hivatalnokok lelkiismeretlennül kizsarolták volt a provinciákat, Augustus itt is igazságos kormányzást honosított meg. Nem csoda tehát, hogy a régi respublica hívei is nagyobbára megbékültek az új állapotokkal. Augustuson és Maecenason kívül egyéb előkelő férfiak is a költészet és irodalommal való foglalkozásban, költők támogatásában kerestek teret tevékenységüknek. Irodalmi körök keletkeztek, a hol az írók meghitt barátaiak előtt felolvasták új műveiket és eszmecserét folytattak a költészet és művészet kérdései fölött. Ily kör képződött Maecenas körül; kiválóbb tagjai Vergilius, Horatius, Varus, Propertius; ily kört gyűjtött maga köré Augustus nagytekintélyű párthíve Valerius Messalla. E körben fejlődött Tibullus és Ovidius.

Jelentékeny működést fejtett ki az irodalmi ügyek terén Asinius Pollio. Meghonosította a nyilvános recitatiók szokását és ő alapította az első nyilvános könyvtárat Rómában. Vergiliusnak első pártfogója volt, maga is foglalkozott költészettel és kiváló volt mint kritikus.

Ily kedvező körülmények közt fejlődik a római költészet aranykora. A költők most már nem egyszerű utánzatokat nyújtanak, hanem a görög formák művészi elsajátításával nemzeti szellemtől áthatott műveket alkotnak, melyek nemcsak a későbbi latin költőknek szolgálnak mintakul, hanem a modern irodalmakra is folyton gyakorolják termékenyítő hatásukat. E kor legkiválóbb költői a nemzeti műeposnak megteremtője Vergilius, a satira, költői levél és bölcselkedő óda mestere Horatius, az érzelmes elégia művelői Propertius, Tibullus és Ovidius.

A próza terén a történetírás az, mely Liviusban talál avatott mesterre.

A) Költészet.

1. *Vergilius.*

Publius Vergilius Maro Andesben egy Mantua közelében fekvő kis faluban született 70-ben Kr. e. Atyja jómódú falusi gazda volt, a falusi élet egyszerűségében nevelkedett fel a testileg gyenge fiú is. De kiváló lelki tehetségeinek már korán adta jeleit, mert atyja őt 12 éves korában a közeli Cremonába, majd Mediolanumba küldte iskolába. Tizenöt éves korától Rómában folytatja tanulmányait: retorikát, bölcsészetet és költészettant tanul jeles mestereknél. Gyenge egészsége miatt a közpályára nem lépett. Elég jómódú volt, hogy egészen annak szentelhesse magát, a mire lelke készítette, a költészetnek. A szelid lelkű költőre mély benyomással voltak gyermeksege évei, melyeket atyja gazdaságában az egyszerű falusi élet közepette töltött. Első költői kísérleteiben a görög Theokritos pásztori költeményeinek mintájára ő is a falusi életből vett képeket — idylleket — rajzol. E versek közül válogatottakat (*Eclogae*) már 42-ben adott ki Vergilius. E pásztori költemények (*Bucolica*) csakhamar ismertté tették nevét. 41-ben a költőt váratlan csapás érte. A győztes triumvirek kiszolgált katonáik jutalmazásául földfelosztást rendeltek, melybe a mantuai határt is bevonták. Vergiliust is kizavarták ősei birtokából. Ekkor Rómába ment, hogy, ha lehet, kegyelemképen

visszanyerje Octavianustól ősi jussát. Már ekkor neve jó hangzású volt az irodalomban és Asinius Pollio közbenjárására visszakarta az apai birtokot. A költő hálájának gyönyörű emléket állított első eclogájában, melyben Tityrus pásztor álarca alatt köszönetet mond Octavianusnak.

De a veteránok később még is csak elűzték jószágáról s ekkor ismét Octavianus volt az, ki őt kárpótolta egy Nola mellett fekvő jószággal. Ezóta a költő majd itt, majd Rómában és Nápolyban tartózkodott és teljesen a költészetnek élt. Maecenas késztette arra, hogy egy költeményben a római nép figyelmét a földművelői foglalkozásra irányítsa s ezzel felkeltse a régi jó idők emlékét, mikor a római nép nagyjait is az eke mellől hívták a legfőbb hivatalokra. Nyolcz évig dolgozott Vergilius e tanító költeményen, a Georgica címűn, 38-tól 30-ig. Most Octavianus-Augustus indítására egy epos megírásába fogott. Tárgyául a honalapítás mondáját választotta. Gondos előtanulmányok után fogott megírásához és a mű lassan haladt, bár Augustus és a közönség is várva várták elkészülését. Augustusnak a költő egyes részeket felolvasott. Elragadtatással hallgatta az egyedűr e részeket, könnyekkel és meghatottsággal a VI. ének azon részletét, melyben Marcellusnak, nővére Octavia fiának, a birodalom reményének, korai elhunytát siratja. De e művét teljesen be nem fejezhette. 19-ben Kr. e. a betegeskedő költő Kis-Ázsiába és Görögországba utazott, hogy ott eposán a végső javításokat tegye. Utközben megbetegedett és visszafordult. De néhány napra rá, hogy Brundisiumban partra szállt, a halál elragadta. Nápolyban, melynek költői neve Parthenope, volt a sírja. Sírját e vers díszítette:

„Mantua szült, Calaber temetett, most Parthenope rejt.
Zengtem pásztorokat, földművelőt, daliát.“

Művei: A pásztori költemények. 10 válogatott pásztori költemény maradt ránk a *Bucolica* vagy *Eclogae* címen. E versekben Theokritos szicíliai görög költőt követte, ki kb. 300 körül élt és verseiben képeket (eidyllion — a kép, innen az idyll szó), rajzolt a pásztorok egyszerű életéből. Első kísérleteiben még szorosabban követi a szicíliai költőt. De csakhamar elmosódnak a helyi színek: a színhely az itáliai föld és a költő jelenkora. A költő a pász-

torok álarcza alatt saját kora személyiségeit szerepelteti. Az első ecloga Tityrusa, a kilenczedik Menalkasa alatt például maga a költő értendő. Így Vergilius egy új műfajnak lett megalkotója: az allegorizáló idyllnek.

A *Georgica*. Tartalmi tekintetben forrásokul a költő Varronak ez időtájt megjelent művét a földművelésről („*de re rustica*“) és a görög Hesiodosnak „Munkák és Napok“ című didaktikus eposát használta. Neki magának is bőséges gazdasági ismeretei voltak. A műre Maecenas ösztönözte; tartalmát a bevezető sorokban a költő így foglalja össze:

„Vig aratás minemű munkát kívánjon előre,
Maecenas! mint kellessék a parlagi földet
Csillagos ég forgása szerint forgatva művelni,
És fiatal szőlőt szilfához kötve nevelnünk;
Mint kell a csordát, ménest és nyáját haszonnal
Tartani, mely gondot takarékos méhre viselni,
Rendre elénekelem.

(Rajnis ford. 1813.)

E szerint az I. könyv szól a földművelésről, a II. a fatenyésztésről és szőlőművelésről, a III. a baromtenyésztésről, a IV. a méhészetéről. E műben érvényesült legszebben Vergilius költői tehetsége. A szorosan tanító részek át meg át vannak szövevirágos képekkel, remek természetleírásokkal, az emberi életből és a mythosból vett elbeszélő részletekkel. Célja dicsőíteni szép szülőföldjét, a pártküzdelmekben kimerült polgárok figyelmét azon foglalkozásra irányítani, melyben az ember a természet ölén legkönnyebben találja meg lelke elvesztett egyensúlyát. Versei végtelenül bájosak és zengzetesek s a legnagyobb műgonddal vannak kicsiszolva. Egész előadásán az érzés melegsége és közvetlensége vonúl végig. Joggal mondjuk tehát a *Georgicát* a római műköltészet legtökéletesebb remekének.

Az *Aeneis*. Tartalma. Hét éve már annak, hogy a trójai Aeneas bolyong országról-országra, hogy honi isteneinek számára, kiknek képeit az égő Trójából megmentette volt, új hazát keressen. Egy tengeri vihar Libya partjára veti, hol Dido, az épülő Karthago királynéja, a bolyongókat szívesen fogadja. Kivánságára elbeszéli Trója pusztulását és eddigi hányattatásait. Sokszor akartak már letele-

pedni, de a jósjelek mindig tovább űzték őket és Itália földjét tüzték ki az ígért földjéül. Dido megszereti a daliás Aeneast és ott akarja marasztalni. De Aeneas szem előtt tartja magasztos rendeltetését s nehéz szívvel elhagyja Karthágót. Dido szerelmi bánatában utána öli magát. Aeneas újabb tengeri viharok után végre Cumae mellett kiköt Itália partján. Atyjának Anchisesnek utasításai szerint, a ki a bolyongások első éveiben meghalt volt, a cumaei jósnővel Sibyllával levezeteti magát az alvilágba, a hol atyja szelleme feltárja előtte az alapítandó város fényes jövőjét s ezzel szívét meg-edzi a további fáradoalmak bátor elviselésére. E nehéz úttal véget érnek Aeneas bolyongásai, kezdődik a harczias események korszaka. (I—VI. könyv). Latiumban a trójaiak érkeztekor Latinus volt a király. Aeneas követek útján helyet kér tőle, hol isteneinek új hazát alapítson. Latinus szívesen fogadja és szövetséget köt vele. De ekkor Juno, az istenek királynője, a trójaiak régi ellensége, felbujtogatja Allecto furiát, hogy viszályt keltessen a trójaiak és Latinus népe között. Turnus a rutulusok királya, Laviniának, Latinus leányának vőlegénye megkezdí a harczot a jövevények ellen. Szövetségesei közt van Mezentius, Caere ura és fia Lausus s egy hőisleány Camilla. Aeneast, a kinek Vulcanus remek pajzsot készít, egy álmokép arra inti, hogy keresse fel Pallanteum városát és Euander királyt, a ki őt majd támogatja. Ez meg is történik, de Aeneas távollétében a trójai táborn hevesen ostromolják. Két derék ifjú, Nisus és Euryalus, vállalkozik arra, hogy Aeneast a válságos helyzetről értesítse. De az ifjak ott vesznek. Turnus már-már behatol a táborba, ekkor érkezik Aeneas és visszaveri az ellenséget. Most fegyverszünetet kötnek a halottak eltakarítására. Leteltével megújúl a harcz. Turnus párbajra szólítja Aeneast. Szerződést kötnek, de a rutulusok megszegik. Újra megindul a csata, melynek folyamán Aeneas összecsap Turnussal és megöli. (VII XII. k.)

Eposában Vergilius Homeros két hőskölteményét tartotta szem előtt. Az első hat énekben az Odysseának megfelelőleg Aeneas bolyongásait énekli, a másik hat énekben az Ilias harczainak mintájára, az új haza megszerzése körül való harczokat. Ő is,

úgy mint Homeros, in medias res vezeti olvasóját. Amott Odysseus a phaeakok országában beszéli el előbbi kalandjait, emitt Aeneas Didónál bujdosása első hét évének eseményeit, Odysseus is lemegy az alvilágba, Aeneas is. Hephaistos Achillesnek készít remek pajzsot, Vulcanus Aeneasnak. Egyéb dolgokban is nagy mintáját követi, a hasonlatoknak, állandó jelzőknek alkalmazásában, sőt egyes kifejezésekben is. De a Homerosból vett indítékokat mind önállóan, kitűzött nagy céljának megfelelőleg dolgozza fel. A magyarázók közt nincs teljes egyetértés arra nézve, mi volt Vergiliusnak költői célja az Aeneis megalkotásánál. A magyarázók egyik csoportja szerint az Aeneis vallásos epos, Aeneas (pius Aeneas) vallásos hős. Bizonyítják ezt főkép avval, hogyan jellemzi a költő Aeneast. Aeneas nem olyan, minő az epikus hős szokott lenni, erélyes, önérzetes, hanem gyenge báb az istenek kezében. El kell fojtania természetes hajlamait, hogy méltó lehessen a szerepre, melyre az istenek kiszemelték. Mások szerint Vergilius Aeneisében dynastikus célzat mutatkozik: a költő azáltal, hogy a honalapítás mondáját kapcsolatba hozia a gens Julia eredetével és Augustusról azt zengi, hogy új aranykort derít Latiumra, háláját akarta kifejezni a bőkezű fejedelem iránt. E nézetek egyoldalúak. Vallásos elem bizonyára van az Aeneisben. De ez nem is lehet máskép, mert tárgya a honalapítás. A régi embernél az állami közösség egyúttal vallásos közösség is volt; a polgárok nemcsak egy városnak, de egy cultusnak is voltak tagjai. Várost alapítani csak a vallásos szertartások szigorú megtartása mellett lehetett. Dynastikus elem is van az Aeneisben: Vergilius tényleg Augustusban gondviselészerű hőst lát, a ki a béke áldását hozta a sokat zaklatott országra s a kinek bölcs kormánya alatt fel fog virágozni a haza. De sem a vallásos, sem a dynastikus elem nem a fődolog az Aeneisben. Az Aeneis nemzeti hősköltemény. A honalapítás a tárgya, de a költő végigtekint az új honleendő fejlődésén és feltárja annak világtörténeti hivatását. Aeneas a római jellemnek, a hősiséggel párosult vallásosságnak eszményképe.

Bár Vergilius teljesen be nem fejezhette eposát, a hatás, melyet nemcsak saját korára és nemzetére, hanem késő századok irodalmára is tett, páratlan.

A következő században már az iskolákban olvassák az Aeneist, a római epikusok Lucanus, Statius, Silius, Vergiliust utánozzák. A középkorban legendák fűződnek személyéhez, csodatévő bűvésznek képzelik és műveiből jósolgatnak. Dante a pokol leírásában az Aeneis VI. énekét követi, sőt Vergiliussal vezetteti magát végig a poklokon.

Ariosto „Őrjöngő Roland“-ja, Tasso „Megszabadított Jeruzsálem“-e és Zrinyi „Szigeti veszedelme“ Vergilius utánzásának számos jelét mutatják. (V. ö. pd. az Aeneis IX. k.-ben Nisus és Euryalus történetét a Zrinyiász XI. énekében Radivoj és Juranics történetével.)

2. *Horatius.*

Quintus Horatius Flaccus Venusiában Apuliában született 65-ben Kr. e. Atyja, ki szabados volt, a tehetséges ifjúval Rómába költözött és ott mint árverési hirdető szűk viszonyok közt élt. Praktikus életbölcseiségével folyton támogatta fia tanulmányait és minden dolog önálló megfigyelésére szoktatta.

Felserdülve, Athenaeba ment Horatius bölcsészetet tanulni. Caesar meggyilkoltatása után kitört a polgárháború. Az ifjuság lelkesedett a zsarnokgyilkos Brutusért, Horatius is az ő pártjára állott és katonai tribunusságig vitte. A pártjára nézve szerencsétlen kimenetelű Philippi melletti csatában (41-ben) ő is a futásban keresett menedéket. A pártküzdelmektől visszavonulva a fővárosba jött, hol a maga emberiségéből kellett megélnie. Állami irnokká lett (scriba quaestorius) s e szerény állásában verselgetni kezdett. Verseivel felkeltette Vergilius érdeklődését. Ez beajánlotta Maecenasnak s ez rövid idő múlván, miután megismerte tehetségét és jellemét, benső barátságával tüntette ki. Maecenas bőkezűen ellátta Horatiust mindennel, sőt egy birtokot is adott neki a Sabin hegyekben, a „Sabinum“-ot, pár órányira Tiburtól. Itt üdült Horatius, maga is dolgoztatott kertjében és el-elsétálgatott az erdőben.

De önállóságát és függetlenségét pártfogójával szemben mindig meg tudta őrizni. Augustus is igen

kedvelte a költőt: udvari titkárjává akarta tenni; de Horatius szerényen vissza utasította az ajánlatot. Kr. e. 8-ban halt meg, néhány héttel Maecenas halála után.

A nyilvánosság elé Horatius satirái első könyvével és epodos-aival lépett. A satirában Luciliust vallja mesterének. De hangja nem oly hevesen támadó mint Luciliusé; nem a maró gúny fegyverét forgatja, hanem inkább a szelíd tréfa és finom élezt, néha a komoly tanítás tárgyilagos hangján bírál-gatja a társadalom félszégeit, az irodalom ferde irányait.

Célja e magvas társalgásokban mindig a javítás, azért philosophiai elmélkedésekkel, példabeszédekkel fűszerezi előadását. Horatius maga csevegéseknek (sermones) nevezi e verseit. A költő cseveg az olvasóval, néha valóságos dialogus folyik. Hangjuk és stíljük közeledik a kötetlen beszédhez és a gondolatok egymásutánja is a valóságos beszélgetés szokását követve könnyen ugrik át más-más tárgyra. Satirái első könyvével nemcsak előkelő pártfogókat szerzett magának a költő, hanem ellenfeleket, a kik találva érezték magukat és korholták éles hangját. A satirák második könyvében már tényleg nagyobb a tárgyilagosság. Ezt azáltal éri el, hogy nézeteinek nem maga a költő ad kifejezést, hanem valamely alkalmas személyt szerepeltet, ki mint hozzáértő fejtegeti a felvetett kérdést.

Archilochosnak, a görög iambikus gúnyköltészet megalapítójának művészete vonzotta Horatiust. Ő is megpróbálkozott iambusokban. A kiadások ezen iambusokat epodus-oknak nevezik. E név (hozzá-énekelt sor) onnan van, hogy a költő egy hosszabb sorhoz hozzácsatol egy rövidebbet s így egy két-soros versszakot alkot. Tartalmuk részben politikai: átkozza a polgárháborút, mely tragikus következménye Romulus testvérgyilkosságának, részben személyes támadásokat tartalmazó: csúfolja a méltatlan felkapaszkodókat, a gonosz kritikust, az aljas mesterséget folytatót. Legismertebb a második epodus (Beatus ille . . .) melyben a falusi élet örömeit rajzolja, de a befejező sorokban azon váratlan fordulattal lepi meg az olvasót, hogy az, ki oly élénk színekben festette a falusi élet gyönyöreit, egy

uzsorás, a ki tovább folytatja üzérkedését. Az epodusokat a 40—30 év közt írta.

Ódák. Érett férfikorában fordult Horatius a lyrai költészethez. A görög aeol-lantos költőknek Alkaios, Sappho, Anakreonnak verseit és művészi versformáit kezdte átdolgozni. Körülbelül hét évi munka után volt annyi, hogy három könyvre valót a nyilvánosságra bocsáthatott 23-ban Kr. e. Az ódákat (carmina) Maecenásnak ajánlotta. Horatiusnál a dal nem a szenvedélyes érzés szüleménye, lyrájának alaphangja a reflexió, az elmélkedés. Általános emberi érzések azok nagyobbára, a melyeknek hangot ad: „Élvezd a mát, ki tudja, megéred-e a holnapot. A halál épúgy bezörget a király palotájánál, mint a koldus kunyhójánál. A természet megújul, de az ember számára a halál után nincs fel-támadás. A helyes közép-szer a legjobb, óvakodjunk minden szertelenségtől.“ Bölcselkedő ódáinak ez általános emberi vonása, mely hangzatos verseknek szép köntösében jelenik meg, oka annak, hogy minden korban szívesen olvasták az ódákat.

Bölcselkedő ódái mellett kiválóak hazafias költeményei is. A harmadik könyv első hat ódájában erőteljes hangon hirdeti a nemzeti újjászületés szükségességét. Az ifjúsághoz fordul, attól függ a haza jövője. Elmereng a múltak dicsőségén: mily más volt az az ifjúság, mely visszaverte Hannibal hatalmát! Ezen hazafias ódákból merített indítékot Berzsenyi is „A magyarokhoz“ című hatalmas ódájához. Később (17—13 közt Kr. e.) még egy negyedik könyv ódát adott ki, melynek legszebb versei Augustus áldásos uralkodásának dicsőségét zengik. 17-ben az a megtiszteltetés érte, hogy Augustus a saecularis ünnep alkalmára reá bízta az Apollo és Dianára készítendő és ifjak s leányok váltakozó kara által előadandó hymnus megírását.

Az ódák verselése művészi tökéletességet mutat. A nehéz görög metrumokat nagy műgonddal és finom izléssel kezeli. Legszívesebben az asklepiadesi metrumokat, az alkaioi és sapphói versszakot alkalmazza.

Levelek. Költői leveleket már Catullus is írt. De míg e levelek valódi alkalmi levelek költői formában, melyek első sorban csak a címzettet érdeklik, addig Horatius levelei nyílt levelek, melyek

ugyan egy bizonyos személyhez vannak intézve, hangjuk tartalmuk is alkalmazkodik a címzett egyeniségéhez, de a bennük felvetett kérdés már nem pusztán egyéni vonatkozású, hanem általános érdekű: okulhat belőle mindenki. A költői levélnek mint műfajnak tehát Horatius a megalkotója. Formájuk hasonlít a satiráéhoz, a melyek közül sok szinte egy bizonyos személynek van ajánlva. Versmértékük is a hexameter a stilus is a köznapi beszéd egyszerűségét mutatja, a jókedvű tréfa és szelid gúny hangja bennük is megcsendül. De az epistolában a költő kerül minden erősebb kifejezést, finom szertreméltó a modor, melyben barátaival érintkezik. Az epistolák subjectivebbek, mint a satirák. A költő élénken érdeklődik barátjai minden ügye iránt, a meleg részvét és együttérzés hangja szólal meg bennük. Nem annyira társadalmi, hanem inkább életbölcseleti, a második könyvben irodalmi és aesthetikai kérdésekkel foglalkozik. Érett férfikorában írta e leveleket, érett tapasztalat, higgadt ítélet és mély életbölcseiség nyilatkozik meg bennük.

Ars poetica. A második könyv második levele a Piso testvérekhez van intézve és a költészet művészetéről szól. A költő itt egybefoglalja gondos tanulmányban és hosszú költői gyakorlatban szerzett tapasztalatait. Nem akar rendszeres költészet-tant adni, hanem a levél pongyolább szerkezetének megfelelően fesztelen csevegésben (causerie) adja elő nézeteit, különösen a dráma szerkezetének szabályairól. Aligha fejezhette be teljesen e művét, mert az összefüggésben sok az ugrás és zavarosság. De még így is kincses bányája a finom megfigyeléseknek és aranymondásoknak. Egyszerű tételeiből, melyek minden igazi művészet alapítanai, számtalan lett szálló igévé.

3. Az elégiaköltészet.

Tibullus, Propertius, Ovidius.

Az elégia a görögöknél az epos virágzása után keletkezett azon időben, mikor a patriarchális királyság helyébe a görög államokban aristokratikus vagy demokratikus kormányformák léptek, mikor a költő-

ket nem a mult fényes eseményei, hanem a jelen küzdelmei lelkesítették dalra. Az elégiának keletkezésekor tehát nem a szerelem vagy kesergés az alaphangja, hanem az elégia első sorban politikai és harcias jellemű. Ily elégiákat irtak Tyrtaios, Solon. Az erotikus hangot Mimnermos vitte az elégiába. A rómaiak az elégiában az alexandriai tudós költőket, Kallimachost Philetast (240 körül Kr. e.) utánozták, a kiknél uralkodóvá lett, az elégiában az erotikus jellem. Ezek szerették felkutatni a legféltre-
esőbb és legkevésbé ismert mondákat, szívesen énekeltek meg a városok, ünnepi szertartások eredetéről szóló mythosokat (u. n. aetiologikus elegiák). Az elégiának a mellett az elmélkedés és oktatás is tárgya lehetett, egy szóval elégia volt minden az epigrammánál terjedelmesebb és distichon formájába öltöztetett költemény, melyben a költő egyéni érzelmeknek és hangulatoknak is kifejezést adott. Quintilianus ítélete szerint az elégiában a rómaiak túltettek görög mestereiken. Az elégia művelését Catullus kezdte, főképviselői e korban: Cornelius Gallus, kinek versei azonban elvesztek, Tibullus, Propertius és Ovidius.

Albius Tibullus. 55 körül született Pedumban lovagrendű családból. Hadkötelezettségének az irodalom-pártoló Messalla táborában tett eleget. De a szelid lelkű költő nem találta kedvét a tábori életben, hanem legszívesebben családi birtokán élt csendes visszavonultságban. A polgárháborúk alatt őt is érték vagyoni csapások, a mik még inkább fokozták gyűlöletét a háborúskodás ellen, melynek főokát a kapzsiságban találja. Neve alatt az elégiák négy könyve maradt reánk. Az elsőben Deliá-t, valódi nevén Plania-t ünnepli, a másodiknak egy Nemesis nevű leányhoz való viszonya képezi alapját. A harmadik könyv a Messalla-féle irodalmi kör egy kevésbé jeles költőjétől Lygdamustól való. Hasonlókép nem Tibullus alkotása a Messallára irt dicsőítőének (panegyricus). A negyedik könyv 11 kedves költeményének tárgya Cerinthus és Sulpicia szerelmi viszonya. Sulpicia Messalla unokahuga volt, a levélké e költői cyclusban valószínűleg tőle valók.

Tibullus korán halt meg, 19-ben Kr. e. Elégiáinak alighanem csak első könyvét adta ki a költő

maga. A többi a Messalla-kör egyéb költőinek kézírataival együvé foglalták. Tibullus nem tartozik azon költők közé, kik tündökölni akarnak olvasottságukkal, a kevésbbé ismert mythosokban való jártaságukkal; kevés változatossággal egyszerű hangulatos és bensőtéljes képekben rajzolja a természet és béke iránt való szeretetét, a háborútól való irtózatát. Szerelmi dalaiban a meleg érzés bizonyos lágy melancholiával párosul, melylyel előre megsejti korai halálát. Ovidius egy szép gyászdalban siratja barátját és mesterét.

Sextus Propertius. Umbriában Asisiumban született a Kr. e. 50-ik év körül. Vagyona nagy részét — épúgy mint Vergilius és Tibullus — a veteránoknak jutalmazására eszközölt földfelosztásoknál vesztette el. Korán került Rómába és a közpályától távol, teljesen a költészetnek adta magát. Szerelmi elégiáinak zsengeje a „Cynthia“ könyv csakhamar ismertté tette nevét és felköltötte Maecenas figyelmét is, a ki őt jóakaró pártolásába vette és nagyobb művek alkotására ösztönözte. De a szenvedélyes fiatal költő tovább is megmaradt a szerelmi elégiánál, csak annyiban hódolt Maecenas óhajlásának, hogy utolsó könyvében nemzeti tárgyú regéket dolgozott fel és alkalmilag Augustus dicsőségét is zengte. Fiatalon halt meg a 14-ik év körül Kr. e.

Cynthiához egy szép és szellemes lantosnőhöz való szerelme volt dalainak mozgató ereje. Az első könyvet teljesen neki szentelte: e daloktól várta a halhatatlanságot. Propertius könnyen gyűlékony szenvedélyes természet volt, szerelmi versei forró érzékiséget lehelnek és valóban átélt eseményeknek, igaz érzéseknek kifejezői. Mythologiai hasonlatokkal és célzásokkal magyarázgatja érzelmeit, mi által sokszor nehezen érthetővé, sőt homályossá lesz. A negyedik könyv utolsó elégiáját (Cornelia halálára), melyben a költő megszólaltatja az elhunyt nemes matrónát, ki megható szavakban vigasztalja férjét, az elégiák királynőjének szokták nevezni.

A szerelmi dalokban épúgy mint a Róma multjából vett regeképekben az alexandriai tudós költők, Kallimachos és Philetas, voltak mintái. Az utóbbiak Kallimachos „Aitia“ (Eredetek) című elégiagyűjteményéből vették indítékukat. A tudós költő ezekben görög városok, ünnepek és intézmények keletkezését

énekelte meg. Propertius azonban ezen elégiákba hazafias római szellemet öntött.

Publius Ovidius Naso. Életkörülményeire az adatokat maga szolgáltatja, a kesergések negyedik könyvének tizedik elégiáját képező önéletrajzban. 43-ban született Sulmoban lovagrendű családból. Atyja a politikai pályára szánta és a kor szokása szerint Rómába vitte, mihelyt felserdült. De Ovidius már ekkor is ellenállhatatlan vonzalmat érezett a költészet iránt. Praktikus atyja hiába figyelmeztette, hogy a poéta foglalkozása nem jövedelmező: Ovidius, mihelyt csak tehetett, odahagyta a közpályát, melyen csak a legalsóbb fokú hivatalokat viselte. Ez idő óta Róma irodalmi társaságainak — különösen a Messalla-félének — kedvelt tagja, a ki kora legtöbb költőjével benső barátságban él.

Költői fejlődésében három korszakot különböztethetünk meg. Az elsőbe tartoznak szerelmi költeményei.

a) **S z e r e l m e k k ö n y v e.** *Amorum libri III.* Ifjúkori munkája, első szerelmei történetének rajzai. Mélyebb érzés csak a Corinna-hoz írott *cyclus*-ban nyilvánul; a többi inkább verselési gyakorlat.

b) **H ő s n ő k l e v e l e i.** *Heroides.* Nagyobbára a görög mythológiában szereplő nők levelei távollevő férjeikhez vagy szeretőikhez. Például: Penelope Ulixeshez, Hero Leanderhez, Dido Aeneashoz. A görög tragédia alapos ismeretén alapszanak, de inkább retorikai gyakorlatok, a minőket az iskolákban szoktak készíteni. A helyzet képzelt volta okozza, hogy őszinte érzés bennük nem igen nyilvánul. A gyűjteményben vannak válaszlevelek is az illető hősöktől, de ezek aligha Ovidiustól valók.

c) **A s z e r e l e m m ű v é s z e t e.** *Ars amatoria.* A szerelem iskolájában szerzett tapasztalatok alapján írja a költő a szerelem művészetét. Arra akar tanítani, hogyan kell szeretőt szerezni és megtartani. Persze mindig csak az érzéki szabad szerelmet érti. Előadása pajzán, sőt frivol, de a mű a női sziv finom pszichológiai megfigyeléséről tanuskodik. Tanításait a mythológiából vett sikamlós történetekkel fűszerezi (pl. Mars és Vénus kalandja, a sabin nők elrablása).

d) **A s z e r e l e m o r v o s s á g a i.** *Remedia amoris.* Az előbbihez csatlakozik, arra tanít, hogyan kell a szerelem bilincseitől szabadulni.

A drámairásban is kísérletet tett költői fejlődése első szakában. Írt egy *Medea* című tragédiát, mely Tacitus és Quintilianus egybehangzó ítélete szerint egyike volt a legjobb római színműveknek, úgy, hogy elvesztét méltán sajnálhatjuk.

Fejlődése második szakába két nagy műve tartozik: a Római Naptár (*Fasti*) és az Átváltozások könyve (*Metamorphoseon libri XV.*)

a) *Fasti*. Propertius példája ösztönözte Ovidiust arra, hogy az egész római ünnepi naptárt aetiológikus elégiákban megénekelje. Az ünnepek keletkezéséhez mondák fűződtek, melyek az ünnep okát, célját magyarázták. Ezeket gyűjtötte a költő és egy-egy könyvben egy-egy hónap ünnepeit tárgyalta. De csak a felével készült el.

b) Az *Átváltozások* könyvében kiválógatja a görög-római mythológiának mindazon mondáit, a melyekben átváltozásról van szó. Kezdi a világ alakulásán és végzi Caesar apotheosisával. Nagy művészettel fűzi koszorúba a tartalmilag össze nem függő egyes mondákat. Főszépsége az előadás keresetlen bájában van, a változatosságban, melylyel azt a sok egyfajtaú mondát tárgyalja. Az elbeszélés mindig érdekes, sokszor drámai mozgalmasságra mutató, a sűrűn beleszótt beszédek megkapó hatásuak. A verselés könnyedségében és eleganciájában Ovidius utólérhetetlen mester.

Költői fejlődését megakasztotta egy váratlan csapás, mely a költőt 8-ban Kr. u. érte. Ez évben Augustus császár száműzte őt a Fekete tenger partjára Tomiba. A száműzetés formája a *relegatio* volt, a költő megtartotta a polgárjogát és vagyonát. De így is porig sujtotta őt a császár parancsa. A nagyvárosi finom élethez, előkelő társasághoz, szellemi élvezetekhez szokott s a közönségtől becézett költőnek hirtelen ott kellett hagynia Róma fénydús egét és a scythák zord földjére, miveletlen vad népek közé mennie. E csapás szétszakította lantja húrjait, csak egyet hagyott meg rajta, a panasz húrját. E naptól kezdve csak bánatot zeng lantja, esdeklő kéréseket a visszatérhetésért. Hiába, a császár hajthatatlan maradt. Hogy mi okozta a császár nagy haragját, csak sejteni lehet. Úgy látszik a költőnek része volt a császár unokájának Juliának, erkölcstelen dolgaiban. Már útközben száműzetési

helyére versekbe önti szive keserveit; megható hangon éneklí meg búcsúját házától s Rómától és még Tomiba sem ért, már kész a „Keservek“ első könyve. Tomiból aztán szüntelenül ostromolja Augustust panaszaival. Így keletkezett a „Keservek“ öt könyve (*Tristium libri*). Augustus 14-ben meghalt. Most Tiberiusnál is kísérletet tesz a költő. Átdolgozza az Ünnepi Naptár első könyvét és Germanicusnak, Tiberius fogadott fiának ajánlva, elküldi Rómába. De kérései meghallgatásra a kemény Tiberiusnál sem találnek. A Keservek könyvein kívül költői levelekkel (*Epistulae ex Ponto*) egyes befolyásos ismerőseihez is fordul és pártfogásukért esedez. A lamentábilis hang, ugyanazon témának folytonos ismétlése, egyhanguakká teszik e leveleket és azt mutatják, hogy Ovidius nem volt elég szilárd jellem, hogy a csendes lemondás erejéig fel tudott volna emelkedni. 17-ben Kr. u. a halál vet véget szomorú életének.

B) Próza.

1. Történetírás.

Livius. Trogus.

Titus Livius. A polgárháborúk zaja lecsendesedett, a monarchiával együtt ismét béke és jólét kezdte terjeszteni áldásait. Ez új kor küszöbén támadt a római népnek első nagy történetírója Titus Livius, a ki Róma fényes multját, kis kezdetből való növekedését, az erkölcsök romlása következtében beállott süllyedését, hazafias érzésének melegével, költői lelke lendületével feltárta nagy művében.

Livius Patariumban (a mai Paduában) született 59-ben Kr. e. E kis város lakói hiresek voltak arról, hogy az erkölcsök ősrégi tisztaságát megőrizték még e korban is. Valóban Livius ép oly nyájas, szelídlelkű, tiszta jellemű ember volt, mint Vergilius. A szokásos retorikai és bölcsészeti tanulmányokat ő is elvégezte, de közpályára nem lépett, hanem egész életét hazája történetének megírására szentelte. Körülbelül 30 éves lehetett, midőn valószínűleg

Augustus indítására hozzáfogott nagyszabású művének megírásához, melyen 40 évnél tovább dolgozott. Livius 17-ben Kr. u. halt meg. A mű melynek czime *Annales* (Évkönyvek) vagy *Ab urbe condita libri* (Történelem a város alapításától kezdve) 142 könyvre terjedett és Róma történetét alapításától a Kr. e. 9-ik évig, tehát 745 év eseményeit tárgyalta. E nagy művét Livius nem adta ki egyszerre, hanem tiz-tiz könyvet foglalt össze egy-egy részszé (10 könyv egy dekas). Reánk csak töredékesen jutottak Livius könyvei: megmaradt az 1—10. könyv, és a 21—45-ik könyv, egy hosszabb töredék a 91-ik könyvből és tartalomjegyzékek (*periochae*) az összes könyvekhez.

Livius gondosan tanulmányozta úgy a római annalisták műveit, mint a görög történetírókat. Ez utóbbiak közül különösen Polybios az (élt 204—122. Kr. e.), kit a második pún háború történetében első kútfőként követ. De bizonyára volt alkalma hatalmas pártfogójának Augustusnak engedelmével az állami levéltárnak becses okmányait is tanulmányozni. Ítéletében elfogulatlan, tudatosan hamis adatot nem nyújt: gyakran csak egymás mellé állítja az ellentétes nézeteket, de maga tartózkodik az eldöntéstől. Művének célja első sorban hazafias. Meg akarja mutatni honfitársainak, mely erények tették nagygyá nemzetét, mely vétségek okozták romlását. Rajongó lelkesedéssel csüng a köztársaság korának nagy alakjain és a köztársasági kormányforma bukásának történetében is Pompeius az, a kit dicsőít. Hogy ezt tehette és merte tenni, az bizonyítéka egyrészt Livius jelleme függetlenségének, másrészt Augustus szabad-elvűségének. Livius lelkesedett a függetlenségi eszmékért, de őszintén megbékült a jelen viszonyokkal és meggyőződésből szolgálta Augustusnak a hazaidvét célzó munkásságát.

Hazafias és erkölcsnemesítő céljának megfelelőleg előadása nem a szárazon adatot adatra halmozó annalistáé, nem is a kritikus történettudósé: Livius az elbeszélés költői emelkedettségével, a hajdanakor dicső férfiainak lelkesítő jellemzésével, ékesen szóló beszédek közbeszövésével gyönyörködtetni, megghatni és lelkesíteni akar. Nyelvezete a próza aranykorának stílusa. Szép kerekded periodusokban ömlik tovább előadásának bőséges folyama. Nyel-

vének a költői színezet sajátos varázst kölcsönöz. A szereplő személyeket beszédekben, melyek magukban véve szónoki remek, finom lélektani megfigyeléssel jellemzi.

Nagy és mély volt Livius művének hatása. Már életében kiváló tiszteletnek örvendett mint író és mint ember is. Művét szorgalmasan olvasták és a pártatlanul ítélő szép előadású történelem mintájának tekintették. Az egész középkoron át olvasták és kivonatolták. A renaissance korában buzgón keresték az elveszett dekasokat, de hiába.

Pompeius Trogus. Livius művének kiegészítéséül szolgált kortársának, Pompeius Trogusnak egy galliai származású embernek 44 könyvből álló egyetemes történelme. Ebben Macedoniának és a Nagy Sándor birodalmán osztozkodó vezérek országainak története képezte a fonalat, melynek mentén a többi népek történetét és földrajzát is tárgyalta. Czime: *Historiarum Philippicarum libri*. Görög kútfőket követett; előadását élénknek és classikus latinságúnak, ítéletét szigorúnak jellemzik. Műve elveszett, tartalmát és előadási módját egy kivonatból ismerjük, melyet a Kr. u. 2-dik században egy Justinus nevű író készített.

2. Szónoklat.

A köztársasági kormányforma megszűntével a politikai szónoklat természetszerűleg háttérbe szorult. A szónoklatnak régi szabású képviselői e korban még Asinius Pollio és Messalla. Az ifjabb nemzedék szónoki gyakorlatait a rhetoriskolákban végezte és szónoki declamatiókban, képzelt tételek megvitatásában találta kedvét. Így a szónoklat elvesztette a nyilvánosság éltető talaját és üres szóvitává satnyult. A szónokból declamátor lett, előadó művész, a ki a közönségtől ha fellépett, nem praktikus eredményeket, hanem csak tapsot várt. A legképtelenebb és legbonyolódottabb koholt tételek tételek felett folyt a vitatkozás, az ékesszólás gazdag fegyvereivel. A tételeket, melyeket a rhetoriskolákban kidolgoztak, az idősb Seneca szedte össze. Műve részben reánk maradt.

2. Bölcsészeti és szaktudomány.

A bölcsészeti oktatás e korban is a tanulmányok betetőzője. A görög bölcsészek iratainak beható tanulmányozásáról tanuságot tesznek Vergiliusnak és Horatiusnak művei. Népszerű bölcsészeti műveket Cicero módjára Livius írt ifjúkorában. Augustus maga is írt egyet, (*hortationes ad philosophiam*), melyben a bölcsészet tanulmányozására buzdított.

A philologiai kutatás Verrius Flaccusban talált kiváló képviselőt. A szavak jelentéséről írt (*de verborum significatu*). E mű kivonata, melyet Festus (Kr. u. 2-dik sz.) készített, reánk maradt.

Augustus könyvtárosa Hyginus nagy tudományos munkásságot fejtett ki: írt földrajzi, theologiai és csillagászati kérdésekről.

Az építést Vitruvius Pollio tárgyalta 10 könyvben. Ránk maradt műve tartalmi tekintetben fontos.

A jogtudomány kiválóbb művelői Antistius Labeo (59. Kr. e.—12. Kr. u.) és ellenfele Ateius Capito (34. Kr. e.—22. Kr. u.).

IV. Rész.

Augustus halálától a Kr. u. második század közepéig.

(Ezüstkor.)

Altalános jellemzés. A rövid fellendülés után, mely Augustus uralmához fűződik, csakhamar beállott a következő császárok alatt a politikai hanyatlás. Augustus utódai ugyan majdnem mind érdeklődtek az irodalom és költészet iránt: Tiberius verselgetett, Claudius tudós grammatikus volt, Nero legfőbb vágyát a költői babérok képezték. De ezen érdeklődés mellett a fejedelmek gyanakvó szemmel néztek minden szabad szót. Üldözték a függetlenül gondolkodó hazafiakat, üldözték a költőket, írókat, kik gondolataikat nyíltan ki merték mondani.

Csak Nerva, Vespasianus és Titus szelid uralma alatt lélekzett fel a birodalom a rémes nyomástól, de még kegyetlenebb korszak következett Domitianussal. Alatta az egyeduralom despotismussá fajult. E rémkorszak következménye az lett, hogy a jellemes emberek elfojtott haraggal félrevonultak a politikai pályától s az irodalomban elnémultak, a gyenge jelleműek pedig aljas hizelgésel igyekeztek megnyerni a császár kegyét.

Az irodalomban a klasszikus formák művészi utánzásának kora ez. A költők nagyobbára Vergilius és Horatius nyomdokain haladnak, de a költői előadás a szónoki pathos eszközeivel dolgozik. A próza eltér Cicero stílusától, mesterkéltté lesz, rövidsége törekszik, a gondolatot élesen kihegyezett sentenciákba foglalja és költői képekkel, hasonlatokkal ékeskedik.

Az irodalomnak középpontja még mindig a főváros, de egyre nagyobb lesz azon írók száma, kik a provinciákból származnak.

A) Költészet.

1. A mese. *Phaedrus*.

Augustus szabadosa a macedoniai származású Phaedrus, Tiberius és Caligula alatt bocsátotta közre aesopusi meséinek öt könyvét. Az állatmesét, melynek a görög irodalomban Aesopus (Kr. e. 6. század) volt a megalkotója, alkalmilag már a satiraköltők is beleszőtték verseikbe; önálló műfajként először Phaedrusnál lép fel a római irodalomban.

A Phaedrus meséi tapasztalati életbölcseiséget szemléltető kis elbeszélések, melyeknek szereplői az állatvilágnak tipikus alakjai. Az álarcz arra való, hogy az igazságot, melytől sokan találva érezhetnék magukat, sértő fulánkjától megfoszsza. A mily egyszerű a például vett esemény, oly egyszerű és meseterkéletlen az előadás hangja és nyelvezete is. A nép embere ír itt, nem is a finom műveltségű nagy urak számára, hanem a köznép számára. Meséi egyes könyveit befolyásos szabadosoknak ajánlotta. Első könyveiben még kockáztatott politikai célzásokat vagy legalább lehetett ily vonatkozásokat meséi célzatában keresni. Az üldöztetések azonban, melyeknek e miatt ki volt téve, csakhamar arra készíteték a költőt, hogy minden célzástól óvakodjék. Versmértéke a szabatosan használt senarius (hatos iambus). Meséit sűrűn olvasták és utánozták a középkorban és a modern irodalmakban is.

2. A tragédia.

Az előbbi korszakok tragédia-költészetét csak gyér maradványokból ismerjük: teljes darabok csak e korból maradtak ránk. A hagyomány a kilencz tragédiát Senecának tulajdonítja a kiváló bölcsésznek, Nero nevelőjének, a kiről a prózairók közt lesz még szó. És valóban Seneca bölcsészeti műveivel egybevetve, e tragédiák tartalmilag és a stílus tekintetében egy és ugyanazon egyéniségre vallanak. E tragédiák ugyanis nem a színpad számára készültek. A cselekmény háttérbe szorúl a szónoki declamatiók mellett, melyekkel a szereplő személyek cselekvésüket elmélkedve megokolják. A kardalok

is bölcsészeti elmélkedések; a költő a stoikus tan-
nak lelkes híve. Tárgyuk a görög hősmondából van
véve, de a költő kiválasztja azokat, melyeknek
cselekvénye a legborzalmasabb. A kor romlott ízlé-
sére vall, hogy csak a legrémesebb, velőt rázó je-
lenetek tudtak már érdeket kelteni a fásult idegzetű
olvasóban. A kilencz tragédia címei: Az őrzőgő
Hercules, A trójai nők, Phoenissae, Medea, Phaedra,
Agamemnon, Thyestes és Hercules halála.

E kilencz tragédián kívül a kéziratok Senecának
tulajdonítanak egy nemzeti tárgyút, az Octavia
címűt is. Octaviának Claudius császár szerencsétlen
leányának tragikus sorsa ezen praetextának tárgya.
Seneca nem írhatta, mert a darabban vannak cél-
zások Nero halálára.

3. *A satira.*

Seneca, Petronius; Persius, Juvenalis.

Seneca. Claudius császár Senecát Corsica szí-
getére száműzte volt, a honnan csak nyolcz év
múlva térhetett vissza a császár nejének, Agrippiná-
nak közbenjárása. Claudius halála után (54-ben
Kr. u.) Seneca csakhamar kiöntötte haragját a zsar-
nok ellen egy menippusi satirában, az Apokolokyn-
tosisban (Tökké változás). Nem istenítés (apotheosis)
lesz a zsarnok sorsa, hanem tökké változás. A meg-
halt császárt az égből kiutasítják és az alvilágba
küldik; ott különféle büntetések után az üres-
fejűnek jellemzett császárt tökké változtatják. Maró
gúnynyal és sziporkázó szellemességgel van megírva.

Petronius Arbiter. A Nero korában élt író a
menippusi satirát egész regénynyé bővítette. Leg-
alább 16 könyvre terjedő satiráinak főszereplője egy
Encolpius nevű fiatal ember; az ő kalandos útjai
képezik tárgyát a satirikus regénynek, melynek csak
egyes részei jutottak reánk. E maradványok leg-
fényesebb részlete „Trimalchio lakomája“, egy
kitűnő korpék, remek jellemfestéssel.

Persius Flaccus. 34-ben született Kr. u. Vola-
terraeben, Etruriában lovagrendű családból. Már
fiatal korában szorosan csatlakozott Annaeus Cornu-
tus stoikus bölcsészhez és ez időtől fogva rajongó
híve volt e bölcsészeti iskolának. Fiatalon halt meg,

62-ben Kr. u. Irodalmi hagyatékát, hat satirát, mestere Cornutus rendezte és bocsátotta nyilvánosságra. A satirairásra Lucilius satiráinak tanulmányozása vitte. A szigorú stoikus erkölcsstan szempontjából bírálja kora társadalmi és irodalmi félszégeit. Nem a gúny és irónia fegyvereit forgatja, satirái az elkeseredés hangján előadott komoly erkölcsi prédikációk. Stilusa mesterkélt és homályos.

Decimus Junius Juvenalis. Férfikora Domitianus császár rémuralmának korába (81—96 Kr. u.) esik. A császárok zsarnoki uralkodása, az erkölcsök rohamos sülyedése, a jobb érzelmű emberekben mély felháborodást keltett és pessimismussal töltötte el a haza jövője iránt. Ezen elfojtott keserűség és méltatlankodás aztán kitört, mihelyt helye volt ismét a szabadabb szónak Nerva és Traianus szelid kormánya alatt. E keserűség nyilatkozik meg Tacitus történeti műveiben és Juvenalis satiráiban. Élete körülményeiről kevés a biztos adat. Életét a 60-ik és 140-dik év határai közé tehetjük. Aquinumban született, mint hadi tribunus Britanniában állomásozott, Rómában mint ügyvéd vagy declamator szerepelt, később szülővárosában a cenzori hivatalt viselte. Élete vége felé száműzetés érte.

Már ötven éves volt, mikor tollat ragadott. „A sok erkölcstelenségnek és jellemtelenségnek láttára — így kiált fel — nehéz satirát nem írni (*difficile est satiram non scribere*) és „ha az embert nem is viszi rá a tehetsége, a felháborodás kényszeríti az írásra.“ Satiráiban Juvenalis nem is az a nevető bölcs, a ki Horatius humoros csevegéseiben: ő a méltatlankodás haragos epéjét önti a kor aljas vétkeire. Hangja mindig emelkedett, a szónoki pathosnak, a kiméletlenül ostromozó gúnynak a hangja. A kor, melyet a legsetétebb színekben rajzol a Domitianus kora, de bár a szereplő személyek már mind a múlté, a legtöbbjének bizonyára akadt párja az élők közt is. Kiméletlenségében a legundorabb bűnöket is leplezetlenül feltárja és nem riad vissza a legocsmányabb szótól sem. 16 satirája maradt reánk 5 könnyre osztva. Jóllehet sok magyarázatot (*scholion*) írtak hozzá, a mi azt bizonyítja, hogy a középkorban is sokat olvasták, költeményei a sok személvi vonatkozás és célzás miatt a nehezen érthetők közé tartoznak.

4. Az epos.

Lucanus, Valerius Flaccus, Silius, Statius.

Marcus Annaeus Lucanus. az ifjabb Seneca unokaöccse és mint ez és barátja Persius a stoikus bölcsészet lelkes híve. Született 39-ben Kr. u. Cordubában, Hispaniában. Rómában és Athenaeben nevelődött és Nero császár környezetébe került, a ki őt quaestorrá és senatorrá tette. Fiatalkorában egy Nerot dicsőítő költeményével diadalt aratott. De később a császárral való barátság megszűnt, sőt Lucanus résztvett azon összeesküvésben, mely Nero ellen irányult és Piso-t akarta császárrá tenni. Az összeesküvés azonban kiderült és Nero Lucanust is halálra ítélte. Sajátkezűleg kellett véget vetnie ifjú életének 65-ben.

Az összeesküvés izgalmas napjaiban írta főművét, egy epost a Pompeius és Caesar közt folyt polgárháborúról, mely a Pharsalos melletti ütközetben dőlt el; innen a költemény neve: „Pharsalia.” Tíz könyvre volt tervezve, ezek közül csak hét készült el. A tárgy választása nem szerencsés, a hősi epos talaja a monda, nem a történelem. Főhőse Pompeius nem alkalmas személyiség, hogy bámulatot vagy rokonszenvet keltsen. A költő az epikus hagyományos előadásmódtól eltért annyiban is, hogy az isteneket nem szerepelteti és szorosan történeti egymásutánjukban mondja el az eseményeket. Főszépsége a pathetikus részekben, a beszédekben és a költői leírásokban rejlik. A csataleírásokban szereti a borzalmasnak halmozását. Nyelvezete rövidsége törekvő és erőteljes. Realistikus és hatásos előadása miatt a következő századokban nagy becsben volt.

Valerius Flaccus. Az Argonautáknak a görög és latin költészetben sokszor feldolgozott mondáját énekelte meg Valerius Flaccus, egy költő, kinek életéről igen kevés az adatunk. Vespasianusnak (uralkodott 69—79 Kr. u.) van ajánlva eposa, valószínűleg a császárnak Britanniába való expedíciója az, melyet az argonauták mythikus útjának leírásával akart dicsőíteni. Tartalmi tekintetben a rhodusi Apolloniusznak (260-ban Kr. e. szül.) „Argonautika” című eposát, előadás tekintetében Homeroszt és Vergiliust követi. A kor szokása szerint hőseit szívesen szónokoltatja. Művének a nyolczadik könyv-

ben vége szakad; talán a halál gátolta teljes befejezésében. A költő 90 körül Kr. u. halt meg.

Silius Italicus. 25-ben született Kr. után valószínűleg Italicában, Hispaniában. Az ügyvédi pályára lépett és mint közbíró szerepelt Nero korában. Miután Ázsiát mint proconsul dicséretesen kormányozta, a magánéletbe vonult és epikus költészettel foglalkozott. Dúsgazdag ember volt, igen sok mezei jószágga, kastélya volt tele műremekekkel. Rajongó lelkesedéssel viseltetett Vergilius iránt, megvásárolta sírját és kegyelettel ápolta. 76 éves korában gyógyíthatatlan betegsége miatt a stoikus bölcs erélyével éhhalállal vetett véget életének.

Eposa a „Punica“ 17 könyvben a második pún háborút énekli meg Saguntum ostromától a zamai csatáig. Tartalmi tekintetben Liviust követi. Az epos hagyományos technikájához mérten nála az eseményeket az istenek intézik, Juno a karthagóiakat, Venus a rómaikat segíti. Az előadásban Vergiliust utánozza; a Punicában is van alvilági út, pajzsleírás és hőseleány mint az Aeneisben. Műve szorgalmas tanulmányra, de csekély költői tehetségre vall.

E korból, sőt talán Siliustól való az Iliasnak rövid latin átdolgozása, az ú. n. Ilias Latina.

Papinius Statius. Kr. u. 40-ben született Nápolyban, hol atyja iskolamesterséggel foglalkozott. Statius már korán kitűnt költői tehetségével és költői versenyekben diadalokat is aratott. Élete java részét Rómában töltötte, a hol Domitianus kegyét is meg tudta nyerni a császárt dicsőítő alkalmi verseivel. Később visszavonult szülővárosába, a hol 96 körül meghalt. Két eposa maradt reánk:

1. A „Thebais.“ Oedipus fiainak, Eteoklesnek és Polyneikesnek testvérharcza Thebae körül kedvelt témája volt a görög drámai és epikus költészetnek. A több mint 9000 hexameterre terjedő költemény két főrészből áll; az első hat énekben a készülődések, a második hat énekben a háború van megénekelve. Ehhez az Aeneis szerkezete adta a mintát, a melyet különben is lépten-nyomon követ.

2. Az „Achilleis“. Kevéssel halála előtt kezdett második hőskölteményébe, melyben Achilles egész életét akarta feldolgozni, tehát gyermekéveit is és mindazt is, a miről az Iliasban nincs szó. Csak az első két könyvvel készült el.

Az eposok mellett Statius alkalmi verseket is írt. „*Silvae*“ (Erdők) czimén ezen alkalmi — néha rögtönzött — verseit összegyűjtve ki is adta. Magasrangú pártfogóihoz, első sorban a császárhoz vannak intézve e hízeltő ódák, melyekben a verselés ügyessége Ovidiusra emlékeztet.

5. Az epigramma. *Martialis*.

Marcus Valerius Martialis. Hispaniában Bilbilisben született a Kr. u. 40-ik év körül. Az ügyvédségre készült és Rómában e pályán meg is próbálkozott, de nem tudott zöld ágra vergődni. A kényelmes életet szerette és verseivel igyekezett ezt magának magas pártfogók révén megszerezni. Az epigramma írásra adta magát és nem ártotta Domitianust is a legaljasabb hízeltő módjára dicsőíteni. Mindazáltal szegény maradt; mikor 98-ban Rómát elhagyta, az ifjabbik Plinius adott neki útiköltséget. Hispaniában végre egy Marcella nevű gazdag nő adott neki egy mezei jószágot. Itt élt azóta anyagi gondoktól menten, bár mindig visszakivánczolt a fővárosba. Meghalt a 100-ik év körül Kr. u.

Martialistól 14 könyv epigramma maradt reánk és egy könyv, melyben a Titus és Domitianus alatt előadott látványosságokat írja le (*Liber Spectaculorum*). Műveit nagyobbbrészt Domitianus uralkodása alatt adta ki.

Csípős epigrammaiban mesterileg tudja jellemezni a társadalom különféle típusait. Majd nyájasan enyelegve, majd élesen gúnyolódva mutatja be a kor félszedségeit, az erkölcsök elfajultságát. A rhetorikai pathostól, mely korának legtöbb költőjét jellemzi, tartózkodik, csattanós rövidsége törekszik és szellemes ötleteit a legszabatosabb formába öltözteti. Tréfáinak hangja nem épen válogatott, de hisz ő híven akarta a társadalmat s különösen annak árnyékoldalait festeni. Versei közt nevezeteseek az u. n. Xeniák: ajándékok leírása, a minőkkel a Saturnalia ünnepen a rómaiak egymásnak kedveskedni szoktak.

Epigrammaiban nagyobbára a distichont használja, de vannak iambusi versei is, a melyek kis genreképekké szélesednek.

B) Proza.

1. Történetírás.

Velleius Paterculus. Katonaember volt, a ki Tiberius korában mint lovassági parancsnok és legatus végigküzdötte a germániai és pannoniai hadjáratot. 15-ben Kr. u. praetorrá lett. Midőn 29-ben barátját Viniciust consullá jelölték, írta és ajánlotta neki Velleius csonkán reánk maradt történeti művét: *Historiarum libri II.* Az első könyvben összefoglalta a római történetet Karthago elesteig, a másodikban Vinicius consulságáig. A római történelemnek tehát csak összefoglaló vázlatát adta. Jellemző, hogy figyelmet fordít az irodalmi és művelődéstörténeti adatokra is és hogy főszólyt fektet a szereplő személyek jellemzésére. Stilusa élénk és hatásos, visszataszító az áradozó hizelgés Tiberius iránt.

Valerius Maximus. Élete soráról csak annyit tudunk, hogy szegény ember volt és hogy Sextus Pompeiusban bőkezű pártfogóra talált, a ki őt soha cserben nem hagyta. „Emlékezetes tetteknek és mondásoknak 9 könyvét“ (*factorum ac dictorum memorabilium libri IX.*) Tiberius császárnak ajánlotta. Anekdota-gyűjtemény ez, melyben az adomák tárgyi szempontok szerint vannak csoportosítva és pedig úgy, hogy az illető szakaszban először a római, aztán a külföldi történelemből vett példák vannak összeállítva. Előadása mesterkelt és izlettelen. Jó forrásokot használt, tárgyilag érdekes könyvét sokat olvasták és kivonatolták.

Curtius Rufus. Claudius császár idejében írt Nagy Sándor világhódító hadjáratáról 10 könyvben (*Historiarum Alexandri Magni libri*). A két első könyv elveszett. A mű érdekesen van megírva, az előadásban a szerző Livius követi, de rhetor létére túlságosan szereti a beszédek és a stilusnak sententiosus rövidségét.

Cornelius Tacitus. 54 körül született, valószínűleg Interamnában, előkelő családból. Java férfikora Domitianus rémes uralmának korába esik. E szomorú időben Tacitus a politikai pályáról, melyre gondos előkészülés után lépett volt, visszavonult. Hazafias mély bánattal látta a szolgaságot, melybe

a római nép süllyedett; e korban fejlődött benne a komor pessimismus és fatalismus, mely történeti műveiben megnyilatkozik. Műveivel csak akkor lépett fel, midőn Nerva és Traianus uralkodásával ismét jobb kor következett be. 98-ban a consuli hivatalt viselte, 117. körül halt meg. Ifjúkorában egy irodalomtörténeti monographiát írt párbeszédes alakban: *dialogus de oratoribus*. Egy beszélgetést mond el, melyet Curiatius Maternus házában hallott, hol a háziúr tudós vendégeivel azon kérdésről értekezett, mi okozta az ékesszólás hanyatlását. A felelet az, hogy a szónoklat hanyatlását a megváltozott politikai viszonyok okozták, a szónoklatnak csak a szabadságban a köztársaságban van talaja.

A *dialogus* drámai mozgalmasságú, a szereplő személyek finoman vannak jellemezve, a stílus előkelő és közel áll Cicero stílusához.

Történetírói pályáját egy életrajzzal kezdte: *Ipjának Julius Agricolának életéről és jelleméről*. Agricola a 78—84-ig Britanniában hadakozott és 93-ban halt meg. Az életrajz a kegyelet műve és első sorban dicsérő irat. Szónoki lendülettel és meleg érzéssel van megírva.

Az Agricola után nemsokára írta monographiáját Germaniáról (*de origine et situ Germaniae*). E mű politikai röpirat. Az író utal arra a veszélyre, a mely Rómát az erőteljes tiszta erkölcsű germán népek részéről fenyegeti.

Ezután fogott hozzá két főművének megírásához. A császárság történetét akarta megírni. Először a saját kora történetét tárgyalta *Historiae* című művében. A 69—96 évek eseményei voltak elmondva ezen 14 könyvből álló műben, melyből csak az első négy könyv és az ötödik fele jutott reánk.

Legérettebb műve az *Évkönyvek* (*Annales* vagy *ab excessu divi Augusti*) 16 könyvben, Augustus halálától kezdve a gens Juliából származó császárok történetét adta benne Nero haláláig. Ez is csak töredékesen maradt reánk; megvan az 1—6 könyv (az ötödik és hatodik megcsönkítva) és a 11—15 könyv, de szintén nem teljes épségben.

Históriái és különösen *Annales*ei a római történetírás legtekélyesebb termékei. Gondos forrástanulmányval és szigorú kritikával fogott a nagy

munkához. Komor életfelfogása okozza, hogy mindent sötét színekben lát és rajzol.

Soha sem elégszik meg a tények elsorolásával, mindenütt a mélyebben fekvő titkos rúgókat keresi, a melyekkel az események összefüggését felderítheti és lélektanilag megokolhatja. Sina ira et studio, tárgyilagosan, harag és előítélet nélkül a tiszta igazságot kutatja, de a kérlelhetetlen bíró szigorúságával ostorozza az erkölcstelenséget, a haza romlásának okát.

Stilusában visszatükröződik az az izgatott nyugtalanság, mely a rémuralom idejében minden jó hazafi lelkére nehezedett. Tömör rövidség, a közönségestől eltérő merész és új kifejezések, az egész művön végig ömlő komor hangulat jellemző vonásai Tacitus történeti stilusának. Nagy vonásokkal fest, az olvasóra bízva az összefüggés megtalálását. E tartalmas rövidség oka annak, hogy olvasása érett gondolkozást tételez fel.

Suetonius Tranquillus. Élete a 75—160-ik év közé esik. Hadrianus császárnak udvari titkárja (magister epistularum) volt. Nagy szorgalommal gyűjtött és dolgozott fel mindenféle történelmi és irodalmi adatot. Művei töredékeiből reánk jutott Terentiusnak, Horatiusnak és Lucanusnak életrajza, valamint az első tizenkét császárnak életrajza (de vita Caesarum) majdnem teljesen. (Caesartól Domitianusig). A nélkül, hogy a dolgok mélyére hatolna, mint Tacitus, egyszerű nyelven jó forrásokból merített adatokat szolgáltat a császárok jellemének megfejtéséhez.

Julius Florus. A római történetnek rövid kézikönyvét szerkesztette 120 körül Kr. u. főképen Livius nagy műve alapján. Címe: Bellorum omnium annorum DCC libri duo. A szerző életviszonyai ismeretlenek.

2. Szónoklat.

Quintilianus és az ifjabb Plinius.

Marcus Fabius Quintilianus. Calagurrisban, Hispaniában született 35 körül Kr. u. Az ügyvédi és declamatori pályára készült és Galba idejében került Rómába (69-ben). Az ékesszólás tanításával

foglalkozott és Vespasianus őt bízta meg az első állami retorikai iskola vezetésével. E téren húsz évig működött, aztán a magánéletbe vonult. Domitianus később rábízta nővére unokáinak nevelését és a consuli ranggal tisztelte meg. 95 körül halt meg.

Rhetorikai főműve a „Szónoklattan“ 12 könyve: Institutio oratoria, melyet késő korában gazdag tapasztalatai alapján írt. Előadja benne a tanítás egész menetét, melyet a szónoki pályára lépőnek el kellett végeznie. A szónoklat mesterének Cicerot vallja. Különösen érdekes a 10. könyv, melyben összeállítja és kritikailag méltatja azon görög és latin írókat, kiknek tanulmányozása a szónokra nézve szükséges.

Gaius Plinius, az ifjabbik. A természettudós Plinius unokaöccse, 62-ben született Novumcomumban. A retorikában Quintilianus tanítványa volt és a közpályára lépett. Traianus alatt a consuli méltóságot viselte és szeretetreméltó nyájas jelleme miatt nagy kedveltségnek örvendett az előkelő körökben; Tacitushoz a legmelegebb barátság fűzte. Kiadott törvényszéki beszédei elvesztek; fenmaradt egy Traianust dicsőítő beszéd (Panegyricus), melyben köszönetet mond a császárnak a consuli méltósággal való kitüntetésért. Azonkívül bírjuk levelezését is a 97—108 évből 9 könyvben. A levélstilusban Cicero a mestere. Fontosak levelei a kor társadalmi és irodalmi viszonyainak megismerésére. Halála a 114-ik év körül következett be.

Cornelius Fronto Az Antoninusok korának legkiválóbb rhetora, Afrikában született 100 körül Kr. u. Marcus Aureliusnak volt nevelője. Az irodalomban visszatért a régi latinság mintáihoz, Enniushoz, Catohoz és ezeknek ósdi nyelvét utánozta. Levelek és értekezések maradtak fenn tőle.

3. Bölcsészet és szaktudományok.

Lucius Annaeus Seneca. Az ezen korban már teljesen ellatinosodott Hispaniából szakadt Rómába, körülbelül Krisztus születése idejében a nagy tehetségű Annaeus Seneca rhetor, kinek kiváló fia Lucius Annaeus Seneca a bölcsész. Felserdülve ügyvédkedni kezdett. Claudius alatt 8 évi száműzetést

kellett szenvednie Corsica szigetén. 49-ben kegyelmet eszközölt ki számára Agrippina, a császár neje; a ki egyúttal rá bizta a trónörökösnek, Neronak nevelését. Uralkodása első éveiben Senecának még volt hatása Nerora, de anyagyilkossága óta és mióta a művészi őrjöngés kitört rajta, Seneca mindinkább elvesztette befolyását. Bármily simulékony volt is, nagy vagyona és hatalma sok irigyet szerzett neki. Ezek a Piso-féle összeesküvés gyanújába keverték és a dühös császár önkéntes halálra kárhoztatta őt 65-ben Kr. u. Seneca egyetemes műveltségű férfiú volt. A bölcsészetben a stoikus tannak volt híve és Cicero módjára a stoikus erkölctan számos kérdését dolgozta fel dialogusokban. Ő is mint Cicero praktikus czéloknak akar szolgálni, népszerű bölcsészeti iratokkal a nagy közönséget tájékoztatni az élet legfőbb kérdései felől.

Íratai közül fenmaradtak a következő bölcsészeti értekezések: „a szelidségről“ (de clementia) Neróhoz intézve; „a haragról“, (de ira); „a jótéteményekről“ (de beneficiis); három vigasztaló irat (de consolatione) és egy levélgyűjtemény egy ifjabb barátjához Luciliushoz, főképen bölcsészeti kérdésekről. Stílusa nagyban különbözik a Ciceróétól; nem szereti a terjedelmes körmondatok bőséges szóáradatát, hanem gondolataira rövid találó epigrammatikus élű kifejezést keres. Ez által eredetivé válik ugyan, de mesterkéltté is.

A természettudományok körébe tartozik Senecának műve „Természettani kérdések“-ről (Naturalium quaestionum libri) 7 könyvben. A physika történetének ismeretére igen becses, a középkorban ez volt a physika tankönyve.

Plinius Secundus az idősbik. 23-ban született Kr. u. Novumcomumban. A politikai pályán katonai megbízásokban működött Claudius és Vespasianus kormánya alatt. Titus alatt parancsnoka volt a Misenumnál összpontosított hajóhadnak. A Vesuv kitörésekor 79-ben itt érte a bátor természettudóst a halál. A mi időt neki hivatalos elfoglaltsága hagyott, tudományos munkássággal töltötte. Katonai szakmunkákon kívül írt történeti munkákat a germaniai hadjáratról és saját koráról. Legnagyobb műve, bámulatos szorgalom eredménye: „Természetrajza“ 37 könyvben: Naturalis historia.

A természettudományoknak ezen kimerítő tankönyvét 20000 jegyzetből állította össze, melyet közel félezer író műveiből gyűjtött össze. Nemcsak a tulajdonképeni természetrajzot tárgyalja, hanem a földrajzot, csillagászatot és physikát is. A Titus császárnak ajánlott és 77-ben kiadott műve főkép tartalmi tekintetben becses; előadása egyenletlen és száraz.

A földmívelést Seneca kortársa, a cadixi születésű Columella dolgozta fel: „de re rustica“ című művében. A földrajzot mint önálló tudományt először Pomponius Mela tárgyalta „de chorographia“ czimmal. Az orvosi tudomány állásáról a Tiberius korabeli Cornelius Celsus csonkán ránk maradt műve ad felvilágosítást.

Befejezés. A Kr. utáni második század közepe táján a római nemzeti szellemű latin irodalomnak jóformán vége van. A fővárosban egyre nagyobb mértékben terjednek el az idegen kultusok és népszokások és a lakosság idegen elemekkel szaporodik. A provinciák önállókká lesznek és fővárosaik válnak a politikai és irodalmi élet középpontjává. A keresztény szellem összeütközik az antik világfelfogással és új műveltséget hoz létre. Mindezen körülmények véget vetnek a sajátlagos római népjellemnek; helyébe lép a római műveltségen alapuló kosmopolitikus népjellem a *romanismus*. A latin nyelv továbbra is az állam nyelve és a tudomány és egyház nyelve is, de az ezen idő óta keletkezett művek már nem tartoznak a nemzeti római irodalomnak, hanem a középkori latin irodalomnak körébe.

Tárgymutató.

I. Rész.

A legrégibb időktől — az első pún háborúig.

(753—240 Kr. e.)

1. A római nép és nyelve	3
2. Római népjellem	3
3. A nemzeti költészet kezdetei	4
4. Prózaí feljegyzések	5
5. Görög befolyás	6
6. A római irodalom korszakai	7

II. Rész.

Az első pún háborútól — Sulla haláláig.

(240—78 Kr. e.)

Általános jellemzés	8
-------------------------------	---

A) Költészet.

1. Livius Andronicus	8
2. Gnaeus Naevius	9
3. Ennius és Pacuvius	10
4. A vígjáték. Plautus, Caecilius, Terentius	12
5. Lucius Accius	16
6. A satira. Lucilius	16

B) Próza.

1. Történetírás	17
2. Szónoklat	18
3. Szaktudományok	19

III. Rész.

Sulla halálától — Augustus haláláig.

(78 Kr. e. — 14 Kr. u.)

Általános jellemzés	20
-------------------------------	----

1. Cicero kora.

A) Költészet.

1. A bohózat és mimus	21
2. A tanköltemény. Lucretius	21
3. Catullus	23
4. Kiseb költők	24

B) Próza.

1. Történetírás. Caesar, Nepos, Sallustius . . .	25
2. Szónoklat. Cicero	28
3. Bölcsészet és szaktudomány; levelek. Cicero.
Varro	34

2. Augustus kora.

Általános jellemzés	38

A) Költészet.

1. Vergilius.	39
2. Horatius	44
3. Az elégia. Tibullus, Propertius, Ovidius . . .	47

B) Próza.

1. Történetírás. Livius, Trogus	52
2. Szónoklat	54
3. Bölcsészet és szaktudomány	55

IV. Rész.

Augustus halálától — a második század közepéig.
(14—150 Kr. u.)

Általános jellemzés	56

A) Költészet.

1. A mese. Phaedrus	57
2. A tragédia. Seneca	57
3. A satira. Seneca, Petronius, Persius, Juvenalis . . .	58
4. Az epos. Lucanus, Valerius Flaccus, Silius,
Statius	60
5. Az epigramma. Martialis	62

B) Próza.

1. Történetírás. Velleius, Valerius Maximus,
Curtius, Tacitus, Suetonius	63
2. Szónoklat. Quintilianus, ifj. Plinius	65
3. Bölcsészet és szaktudomány. Seneca, id. Plinius	66
Befejezés	68

Névmutató.

	Lap		Lap
A ccius	16	Hortensius	28
Aelius Paetus	19	Hyginus	55
Antistius	55	J ulius Caesar	25
Antonius	19	Justinus	54
Appius Claudius	5	Juvenalis	59
Asinius Pollio	38	Laberius	21
Ateius Capito	55	Laelius	19
Augustus	38	Livius Andronicus	8
B rutus	28	Livius, Titus	52
Caecilius Statius	15	Lucanus	60
Caelius Antipater	18	Lucilius	16
Cato, a censor	18	Lucretius	21
Calvus	24	Lygdamus	48
Catullus	23	M aecenas	38
Cicero, Marcus	28	Martialis	62
Cicero, Quintus	24	Mela	68
Columella	68	Messalla	38
Cornelius Celsus	68	N aevis	9
Cornelius Gallus	48	O vidius	50
Cornelius Nepos	26	P acuvius	10
Cornificius	37	Paullus	19
Crassus	19	Persius	58
Curtius Rufus	63	Petronius	58
E nnius	10	Phaedrus	57
Fabius Pictor	18	Plautus	11
Festus	55	Plinius, idősb	67
Florus	65	Plinius, ifjabb	66
Fronto	66	Pompeius Trogus	54
Gracchusok	19	Propertius	49
H elvius Cinna	24	Publilius Syrus	21
Hirtius	26	Q uintilianus	65
Horatius	44	Sallustius	27

	Lap	
Scaevola	19	Tibullus
Scipio	19	Titinius
Seneca, a rhetor	54	Valerius Cato
Seneca, a bölcész	66	Valerius Flaccus
Silius Italicus	61	Valerius Maximus
Statius	61	Varro
Stilo	19	Velleius
Sulpicius	37	Vergilius
Suetonius	65	Verrius Flaccus
Tacitus	63	Vitruvius
Terentius	15	

